Dr.Saleh Ebrahimi

زانای بەڕێزو لێکۆڵە رو دڵسۆز دوکتور:

محەمەد سەدیق موفتی‌زادە

١٣٠٠-١٣٦٣/٩/٦ی هەتاوی

ناوچەی سنەی کوردستان بێ‌گومان یەکێکە لەگەورەترین ناوەندەکانی فەرهەنگ و هونەرو ئەدەبی کوردی کە لە ئامێزی خۆیدا سەتان شاعیر و نوسەر و فەیلەسوف و زانای بێ وێنەی پەروەردە کردوە. لێرەشدا بەداخەوە هەروەک هەمو ناوچەکانی تری کوردستان تا ئێستا لێکۆڵینە وەیەکی پان و بەرین کە هەمو لایەن و سوچ و قوژبنی فەرهەنگەکەمان بگرێتەوە نەکراوەو ئاگاداریمان لە ژیان و بەسەر هاتی زانایانی سنەودەورو بەری زۆر کەمە. لێرەدا بەسەر هاتی زانای بەناوبانگ دوکتۆر محەمەد سەدیق موفتی‌زادە کە بە قەڵەمی خۆی نوسراوە بۆتان دەگێرینەوە.

ناوم محەمەد سەدیق،ناوی بنەماڵەییم موفتی‌زادەیە لە ساڵی ١٣٠٠ی کۆچی هەتاوی لەگوندی "دشە" لە ناوچەی هەورامانی جوانڕۆ هاتومەتە دنیاوە.

باوکم مەلا عەبدوڵڵای "موفتی"کوڕی "مەلا حمود"کوڕی" "مەلا محەمەد"کوڕی مەلا ئەحمەد-ی گەورە لە بنە ماڵەی مەلایانی "دشە" یە.

دایکم کچی سەیید "شەهابەدین" تاڵشی ودایکی کچی شێخ "عوسمان"ی تەوێڵەیی هەورامانە.

لە ساڵانی پێش شەڕی جیهانی یەکەم باوکم لە لایەن فەرمانڕەواکانی ئەردەڵانەوە دەعوەت کراوە بۆشاری "سنە"و بووە بە مودەریسی خوێنگەی مزگەوتی "دارول ئیحسان" پاش چەن ساڵ لە رۆژگاری فەرمانڕە وایەتی قاجاری یەکاندا دەعوەت کراوە بۆتاران ولەقەبی "مفتی‌کوردستان"ی پێ دراوە وگەڕاوەتەوە بۆ شاری سنە.

تەمەنم شەش ساڵ بووە،باوکم لە شاری سنە کۆچی دوایی کردوە،دایکیشم پێنج ساڵ پاش کۆچی دوایی باوکم لە "دشە" لە دنیا دەرچووە.

٢- بەرگی ٢ کەشکوڵی کە لە پوری ئەدەبی کوردی ،
٣- بەرگی ٣ گەنجینەی فەرهەنگ و زانست (شەپۆل)
٤- دیوانی حاجی قادر کۆیی لاپەرەی ١٠٥

Dr.Saleh Ebrahimi

خوێندنی سەرەتاییم لەگوندەکانی: دشە وخانەگا و شاری سنە دواییی هێناوە. لە ساڵی ١٣١٥ی کۆچی هەتاوی دەستم کردوە بە خوێندنی عولومی ئیسلامی و لە خزمەتی زانایانی ئایینی مەلبەندگەلی شارە زور، مەریوان، موکریان و شارگەلی: پێنجوێن، سلێمانی، کەرکووك هە ولێر، رەواندز، مەهاباد و سنە دەرسم خوێندوە.

ئە وزانایانە کە لە خزمەتیاندا دەرسم خوێندوە ئەمانەن: کاکم حاجی مەلا خالیدی موفتی، مەلا سەیید عارف، مەلا ساڵحی "تریفە"، سەیید بابا رەسوڵی "عەبا بەیلی"، لە مەڵبەندی شارە زور، مەلا باقری باڵك، مەلا مەحمودی "دەرەتفێ" لە مەریوان، مەلا عەلی "حەمامیان" مەلا شێخ محەمەدی "بورهان" لە موکریان، مەلا عارفی بانەیی، مەلا سەیید عەلی لە "پێنجوێن" مەلا مستەفای حاجی مەلا رەسوڵ، مەلا عەبدولاّی بێژوێی لە سلێمانی، مەلاعزیزی شلی خانەیی لە کەرکوك، مەلا ساڵحی دیبەگەیی، مەلا ئەبوبەکر ئەفەندی لە هەولێر، مەلا عەبدولکەریم ئەفەندی لەرەواندز، مەلا سەدیق سەدقی و مەلا حوسێن مەجدی، مەلا حمود-ی موفتی کاکم لە شاری سنە کە ئیجازەی عیلمیم لای ئەو، وەرگرتووەو لە دواییدا لە شاری سلێمانی ماموٚستایانی هەیئەتی زانیاری ئایینی ئەوقاف پاش تاقی کردنەوە ئەوئیجازە نامەیان بۆم موٚر کردوە ولە تارانیش شورای عالی وەزارەتی فەرهەنگ ئیجازە نامەی ئیفتا و تەدریسی بۆم دەرکردوە.

لە ساڵی ١٣٢٣ لەوەزارەتی فەرهەنگی ئەو رۆژگارە و ئاموزیش و پروەریشی ئێستا بوم بە ماموٚستا و موعەلیم لە شارگەلی مەهاباد و سنە و خوڕەم ئاباد و تاران دەرسم داوە. لە ساڵی ١٣٤١ لە دانشکەدەی ئیلاهی‌یات و مەعاریفی ئیسلا می دانشگای تاران دەورەی لیسانس و دوکتۆریم دوایی پێ داوە و لە دانشکەدەی ئەدەبیاتیش داماوەیەك خەریکی عولومی تەربیەتی و زمانەوانیش بوم، لەو ماوەیەشدا لە دەبیرستانەکانی شاری تاران دەرسم داوە.

لە ساڵی ١٣٤٩ بوم بە ماموٚستای زمان و ئەدەبیی کوردی دانشکەدەی ئەدەبیات و عولوومی ئینسانی دانشگای تاران، لەو ماوەیەدا بێجگە لە دەرس دانی زمانی کوردی ئەدەبیاتی فارسی و عەرەبیشم تەدریس کردوە.

لە ساڵی ١٣٥٩ کە بە هۆی شۆڕشی فەرهەنگی یەوە زانستگای تاران داخرا، بۆ من دەرفە تێک بو تا لە ماڵ دانیشم و نوسینی ئەورێز مانەکوردی یەم کەبە دەستەوە بو تەواو بکەم.

Dr.Saleh Ebrahimi

لە گەڵ ئەوەشدا خەریکی لە سەرنوسینی دیوانی مەولەوی (مەعدومی) بوم و ئێستاش هەر خەریکی ئەو کارەم. "چۆن بو خەریکی زمان و ئەدەبی کوردی بوم"

لە سەرەتای ئاوە زیانمەوە خەریک بونی خوێندنەوەی هۆنراوە کانی مەولەوی ولێ دوان لە مانا کانیان لە لایەن ئەندامانی بنە ماڵە کەمان و دۆستانەوە،هانی دام کە پێوەندی یە کی بەتین لە گەڵ زمان و ئەدەبی کوردی‌دا بهێنمە دەس، ئەم پێوەندی یە بووە هۆی ئەوە کە ئەو ماوەیە کەلە کوردستانی عێراقدا ئەم خوێند زۆرتر خەریکی زمان و ئەدەبی کوردی بم.تالە سەرەتای دەست پێ کردنی شەڕی جیهانی دوهەمدا کە سیاسەتی فەرمانڕەوایی تورکیا گۆرا رۆژنامەنوسینی کوردە کانی ئەوێ بۆ وڵاتانی دەرەوە،ئازاد کرا،کاکم "محەمەد میهری بە گ"کە پێش شەڕی جیهانی یە کەم شەهیدی نەمر شێخ عەبدولقادر -ی گەیلانی زادە[1] لە شاری رەواندزەوە لە گەڵ خۆی بردبووی بۆشاری ئەستەمبوول (بەداخەوە من هەرچاوم پێ نە کەوت) بۆیە کەم جاربە کوردی نامەی بۆنوسیم ولە نامە کەیا زۆر هەڵی نابوم کە لە خزمەت کردن بەزمان و ئەدەبی کوردی لەهەر هەل و مەرجێکدا کۆتایی نە کەم ئەو هەڵنانی ئەوانە بو بە هۆی ئەوە کە زۆرتر لە جاران خەریکی لێکۆڵینەوە لە زمان و ئەدەبی کوردی بم.

لە ساڵی ١٣٣٨ دا کە لە لایەن حوکومەتەوە رۆژنامەی کوردستان لە تاران دەرجو پێشنیاری سەر نوسەری ئەو رۆژنامەیەم قەبوڵ کرد،چونکە لە لایە کەوە بە هەلێکی گەورەم زانی کە لە ورێگایەوە بە پێی توانایی خۆم خزمەت بەزمان و ئەدەب و مێژوی گەلە چەوساوە کەمان بکەم ولەلایە کی دیکەشەوە پێم‌وابو دەرچونی ئەو رۆژنامەیە بەزمانی کوردی لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە،باوە کو مەبەستێکی تەبلیغاتیشی تێدا بوبێ بەڵام پێ هاتنێکی بەڵگەدار بو سەبارە ت بە هەبون (مەوجودی یەت)ی گەلی کورد،زمان و ئەدەب و نیشتمانی. لەو ساڵانەدا کەسەر نوسەری رۆژنامەی کوردستان بوم گەلێ مەتالیبی ئەدەبی کوردیم نوسیوە و لەو رۆژنامەیەدا لە چاپ دراوە هەندێ لەومەتڵەبانە ئەمانەی خوارەوەن:

---

١ - کوری مەلیک غازی حەزرەتی شێخ عوبەیدیلا شاهی شەمزین (قدس‌سره) کە لە ١٨٨٠ی زایینی بە دژی زاڵمان راپەری و مافی رەوای خۆی و نەتەوەکەی دەویست.

Dr.Saleh Ebrahimi

١ - کۆکردنە وەی نزیکەی ۲۵۰ پارچە لە هـۆنراوەکـانی سـەیید "عـەبدورەحیمی مەولەوی"لەنێو بەیازە دەسنوسە کۆەکان وراست کردنەوەیان و کورتە لێ دوانـێ لە مـانای هۆنراوەکان.

٢ - کۆکردنەوە وراست کردنەوەی زۆربەی هۆنراوەکانی "وەلی دیوانە".

٣ - کورتە لێ کۆڵینە وەیەك لەدیوانی "مەلا پەرێشان" ولە چـاپ دانـی هـەندێ لە هۆنراوەکانی.

۴ - راست کردنەوەو لەسەر نوسینی دیوانی "سەیید ساڵحی کرماشانی".

۵ - راست کردنەوەی شیرین وفەرهاد دانراوی مەلا "وەلەدخانی گۆران".

٦ - راست کردنەوەی هەندێ لە هۆنراوەکانی "کەنیزەك و یازدەڕەزم"کە بەشێکە لە شانامەی کوردی دانراوی "سەرهەنگ ئەڵماس خانی کە نوڵەیی".

٧ - زەنجیرە وتارێ لە بارەی رێزمانی کوردی یەوەلە ژێر سەردێری چۆن بنوسین و بخوێنینەوە".

٨ - زەنجیرە و تارێ لە بارەی ژیانی کۆمەڵەکەمان ورەخنە گرتن لە هەندێ بیرو باوە رورەسم ویاسای نالە باری کۆمەلایەتی،لەژ ێرسە ردێری "لە کۆمەلاّ چۆن بژین؟".

٩ - کۆکردنەوە وراست کردنەوەی دیوانی مـەلا "حـامیدی ئـالیجانی" لە نـاوچەی ژاوەرۆ.

١٠ - راست کردنەوەی شەڕەقسەی ئاسمان وزەوی هەڵبە سراوی "میرزا عەبدولقادری پاوەیی".

١١ - راست کـردنەوەی جەنگەنـامەی "کولەوعـاینەمەل" هـەڵبەسراوی "مـیرزا عەبدولقادری پاوەیی".

١٢ - کۆکردنەوە و راست کردنەوەی شوێنەواری شیعر گەلێ لە شاعیرەکانی کورد لە ژێر سەردێری: "لە هەر گوڵزارێ گولێ".

١٣ - چەند پارچە هۆنراوە یەکی نیشتمانی ونـەتەوایـەتی و عـیشقی و چـەند وردە چیرۆکی هۆنراوە بە شێوەی تەنز و توانجی نەتەوایەتی و کۆمەلاّیەتی وەك "چیرۆکی مام رێوی و پەپوسلێمانە و چیرۆکی "فیل و بولبول".

Dr.Saleh Ebrahimi

۱۴ - زەنجیرە و تارێکی فەلسەفی و سورشتی لە ژێر سەردێڕی" ڕێگای خوداناسی".

۱۵ - مێژولکەی حوکومەتکانی کورد.

۱۶ - ڕاست کردنەوە ولە چاپ دانی مناجاتی "خانای قوبادی" بە ناوی "حەفت بەند".

ئەو مەتالیبە هەمویان لە ژێر عونوانی "م.ص.م" کە کورت کراوەی محەمەد سەدیق موفتی‌زادە یە لە ژمارەکانی ڕۆژنامەی کوردستان کە لە چواربەشدا بەرگ گیراون لە دەسدان.

ڕۆژنامەی کوردستان با وەکو لەژێر چاوەدێری سەختی حوکومەتدا دەرئەچو لەگەڵ ئەوەش لە ڕاستەقینەدا خزمەتێکی گرینگی بە زمان و ئەدەب و مێژوی گەلی کورد ئەکرد. بەڵام پاش چوار ساڵ بۆ دەوڵەت دەرکەوت کە لە چاپ دانی ئەو ڕۆژنامەیە جگەلە زیان بۆ سیاسەتی دەوڵەت سودێکی تێدانیە، ئینجا لەبەر ئەوە لە سەرەتای بەهاری ۱۳۴۲ دا ڕۆژنامە کە داخرا.

جگە لەو کارە ئەدەبی یانە کە لە ڕۆژنامەی کوردستان جێ بەجێم کردون لە ساڵی ۱۳۳۸ وە تا پاییزی ساڵی ۱۳۵۸ چەن زنجیرە وتاری ئەدەبیم لە بارەی ئەدەب و مێژوی کوردەوە نوسیوە و لە ڕادێوی کوردی ئێران بڵاو بونەتەوە و بەشێکی زۆری ئەو سەردێڕانە بڵاوکراونەتەوە: لێک دانەوەی وێژەیی بەسەرهاتی باو باپیرانمان، وێژە و وێژەوانان، پەندی پێشینیان، ڕاست کردنەوە و لەسەر نوسینی دیوانی نالی، شیعری شێوە گۆرانی کوردی، مەستورەی ئەردەڵان کەبۆ یەکەم جار لە نێو بەیازە کۆنەکاندا بەدەستم هێنابو.

* * * *

گرینگ‌ترین کاری مامۆستا دوکتور مفتی‌زادە، شی‌کردنەوەی شیعرەکانی مەولەوی تاوەگۆزی یە. بۆخۆی لە پێش و تارێکدا کە لەسەر غەزەلەکانی مەولەوی نوسیویەتی دەڵێ:

لەسەرەتای ئاوەزیانمەوە جاروبار گوێم لە هۆنراوەکانی مەولەوی ئەبو کە خزمان و دۆستان لە کۆڕ و کۆمەڵی شەوانە و ڕۆژانەدا بە بۆنەیێکەوە دەیانخوێندەوە. جوانی و پاراوی ئەم هۆنراوانە کەم‌کەم سەرنجیان ڕاکێشام و حەزم ئەکرد منیش وەکو ئەوان ئەو هۆنراوانەم لەبەر بن و لە مانا و مەزمونی دڵڕفێنیان تێ‌بگەم. ئەم حەزە پاڵی پێوەنام کە ڕۆژ بۆ ڕۆژ زۆرتر لە هۆنراوەکانی مەولەوی بکۆڵمەوە، لە هەر جێگایەک دەسنوسێکی کۆن و تازەی شیعریم چاوپێ

Dr.Saleh Ebrahimi

٣٣٠ ـ شه پۆل

بکەوتبایێ ئەگەڕام کەهۆنراوەکانی مەولەوی لەناو ئەو هۆنراوانەدا بدۆزمەوە و بە سەر و پێ شکاوی بیانخوێنمەوە.

بەداخەوە ڕەشەبای مردن مۆڵەتی نەدا بەروبوی باغی ئەم زانایەمان، بەتەواوی دەس کەوێ وپێش تەواوبونی ئەم کارە گرینگە دنیای بێوەفای بەجی هێشت و شی کردنەوەی دیوانی مەولەوی بە ناتەواوی بەجێما. دوکتور محەمەد سەدیق موفتیزادە لە ساڵی ١٣٠٠ی هەتاوی لە دایك بوەو لە شەوی سێ شەمە ١٣٦٣/٩/٦ی هەتاوی [1] لە شاری تاران وەفاتی کرد و لە گۆڕستانی وەیسولقە ڕەنی کرماشاندا بە خاك ئەسپێردرا [2].

شیعری: دوکتور صدیق موفتیزادە

لە سەر کانیاوێ لە بێخی دارێ   دانیشتن خۆشە لەگەڵ نازدارێ
هیچ خەمت نەبێ ڕاز و نیاز کەی   بە دڵ تەماشای دو چاوی باز کەی.
خۆشەیار گرتن خۆشە دڵداری   خۆشە لە مەینەت جهان ڕزگاری
پەژارەی ژیان لەدڵ دەرکەی   رابوێری تاوێ بەبێ غەمباری
دڵم لە دەردی دوریت غەمبارە   بێ تۆ سۆماییم تاریك و تارە
بێیادی گوڵی جوانی جەماڵت   ژیانم لەلا وەك ژاری مارە

□ □ □

تەم وەگە ردەلول ملە و سەر بەرزان   زەردی روخساری گەلاّی سەرتەرزان

١ـ بروانە کتێبی زانایانی کورد ج ـ ٤ و ٥ پەرەی ١٣٣ باسی سەید مەحمودی گوڵشەن، کوردستانی نوسراوی (شەپۆل).

٢ـ بەداخەوە دوکتور عابیدـ ی سیراجە دینی لە حودودی ١٤ی مارسی ١٩٩٥ی زاینی لە ریازی حیجاز وەفاتی کردوە (شەپۆل) ئەم شەرحی حاڵە کە بە قەڵەمی دوکتور محەمەد سدیق موفتی زادە نوسراوە لە کۆواری سروە ژمارەی ٧ ساڵی ١٣٦٥ پەرەی ٢٩ تا ٢٦ لە چاپ دراوە.

Dr.Saleh Ebrahimi

چۆڵی و بێ دەنگی هەردان ئێڵاخان
و شکاڕی چەمە و شەتاو زاخان
پەشێوی گوڵزار، ماتی هەواران
کزەی وەرکاوان سەردی کۆساران
یە گرد نیشانەی ئامای پاییزەن
یا خۆجە تەئسیر دوری ئازیزەن؟!
پاییز یانیهای فەسڵ غەمباران
یا وادەی سەردی مەیل نازانمەیل نازان
هەور نەو پاییز چون دەردە داران
مەوارنۆ ئەسرین نە روی کۆساران
چون من دیوانە و شەیدا و سەرگەردان
مەگێڵۆ وە نەرم نەروی سەر هەردان
دیدە پڕ جەهەرەس جگەر پڕ جەخار
پەێشان خاتر دەرون تیرە و تار
گاگا جەحەسرەت مەناڵۆ وەزار
وێڵ و سەرگەردان نە کاو و کۆسار
جەو ساوە ئازیز من جەیاد بەردەن
وە هار شادیم خەزانش کەردەن
گردوەختێ پەی من وادەی خەزانەن
کالاّی نەو پاییز جەلام هەرزانەن
تەم و گەردە لول دەرون پڕ دەرد
شۆراوەی ئەسرین هەناسان سەرد
زەردی روخسار روماتی و بێ دەنگیی
پەشێوی جەستە و کزیی و بی رەنگیی

Dr.Saleh Ebrahimi

۳۳۲ - شەپۆل

مـــاتەمیی دەرون خـــەمگینی بـــێ شـــۆ
سەرسات پاییزێن پەرێ مـن بـێ تـۆ -۱-

بەبۆنەی جێژنی پیرۆزی نەورۆزەوە

کـــوردە! مـــوژدە، بـاغی رەنـجی لاوەکـانت هـاتەبەر
رۆژی رزگـــاری لەژێـــر هـــەوری ســـتەمدا کـەوتەدەر
جـــەژنی نـــەورۆزت دەدا مـوژدە کـەوەختی شـادی‌یە
بۆنەجـــاتی نیشتمـــانت تـــێبکۆشە بـــێخەتەر
دوژمـــنت پشتی‌شکـــا، جـــەرگی بـــرابـەد خـواهـی‌تۆ
شـــووهرەتی رەنـج و خەبـاتت رۆی زەویـنی گـرتەبەر
گوڵ نەخۆی کوردە! بەواتەی پوچ و وادەی چەورونەرم
دوژمـــنت بـــێهێزە ئێستـــا، تـــۆدە ســـورێنێ بـــەسەر
تـــۆ بـــە هـێزی بـازووانـــی رۆڵەکـانی نیشتمـــان
بۆبەدس هێنـانی مـافت سینگی خـۆت کـەوەك سـپەر
قەت نەترسی هەل لەدستت بـەرنەدەی، کـوردە! دەخـیل
کوششی ئەم چەندە ساڵەی خـۆت نـەخەیتە پشـتی سـەر
نیشتمـــانت چـــاوەڕوانـــی هـــەڵمەتی شـــێرانـــەتە
تـابە جـارێ تـۆلە خـاکت دوژمـنت کـەی دەر بـەدەر[1]

---

۱ - روژنامەی کوردستان ژمارەی ۱۸ - ۲سەزماوەری ۱۳۳۹ و ۲۳ نوامبری ۱۹۶۰ی زاینی چاپی تاران.

بابا تاهیر

دڵبەرا گەر شەوی‌وەیانەم بەی
لە جزەیی وەسڵت ئەی مە لەك شێوە
دەور گەردون جە تۆش جیا کەردا!
کەم بدەلا فوسەر برینیم تو
با نەبۆشون جەلە عیلەت ئاوحەیات

مەکەرینەم وە (کەی قوباد) و (کەی)
نمە دەونەش بە (ئەصفەهان) و (رەی)
تا وەروی حەشر، وەی وەیانەم وەی!
ئیسە سەر ئینەنێغ دەی سادەی!
و من الماء کل شیء حی

Dr.Saleh Ebrahimi

٣٣٣ - باوی کوردەواری

بەهاری[1]

جـــەژنی نـــەورۆزوو وادەی بەهـــارە
کـــاتی ســـەیرانـــی هـــەردو کۆســـارە
بای شەمـاڵ وە نـەرم شـنۆی خـۆی بـەردا
مـــژدەی بەهـــاری بـــەدەشت ودەردا
هـــەوری بەهـــاری دەرون پـــر خـــرۆش
وەک عـــاشق دلی گـــەرمی هـاتە جـۆش
فـــرمێسکی جـــوانـــی خـــۆی بەتـاوبەردا
دوڕ، وەشـــێنی کـــرد بـــەدەشت ودەردا
بـــە نـاڵەی خـەمین صـەدای هـەڵ هـاورد
نەمـــامان لە خەوزستـــان بـــێدار کـــرد
کوردستـــان بـــەرگی خـــاڵ پـــۆشی
چاو گـەوشە، تـاوی وەک نـوقرە جـۆشی
قـــەڵای کـــرێلەی بـــەفری کوێستـــانی
بنـــای بـــاش وەستـــای بەننـــای زستـــانی
لە نـــاڵەی هـــەوروتریشقەی بەهـــار
لەرزی لە ســـەردا، رۆخـــی و هـــاتەخوار
لێـــزەمەی بـــاران تـــاوی دا لە ســـەر
بـــەفری هەڵمـــاڵی، خســـتی‌ودایـــە بـــەر
لەســـەر داهێنـــای کـــردی بـــەهەرەس
کە م کەم، وەدەر کەوت نێرگز چاومەس

- رۆژنامەی کوردستان ژمارەی ۴ چاپی تاران ساڵی ۱۳۴۰ و ۳۱ مەی ۱۹٦۱ز-و ژمارەی پشت سەریەک ۱۰۷.
۱ - م.ص.م.یانی دوکتور سدیق موفتی‌زادە.

Dr.Saleh Ebrahimi

۳۳۴ - شەپۆل

گوڵ سۆسەن بۆی خۆی بەلاو کردەوە
سەختیی زستانی لە بیربردەوە
لە لانزاران چنور کە وتەدەر
بەلاو بو، بێنی شەوبۆو وەر کەمەر
بەرەزا، وەک چین زلفی نازاران
خاووپەرێشان لەرۆی مەغاران
دەشت و دەر، سەوزو کۆسار دڵگیرە
چریکەی مەلەوپیقەی نەچیرە
شاخەی شەتاوە لەلانزاران
هاژەی بەفراوە لەپای کۆساران
قاقبەی کەوە لە سەر کلاوان
قەتارە گوڵە لەپای گوڵاوان
برقەی تاف لەدور، وەک نوقرەی بێگەرد
تەماشای دەوای دڵی پڕ لە دەرد
شنۆی بەربەیان، کاوو نزاران
بێن خۆش، وەک نەفەس نازک نازاران
گوڵاڵان لە ناو باخ و چەمەن دا
خێزبان لە پای سەرووسەمەندا
نەمامان خەلات «نەورۆز» یان پۆشی
سەوزەو گوڵ بادەی بەهاریان نۆشی
وەنەوشە شین بو لە ناو باخاندا
شەتاو پەخشان بوبەرۆی زاخاندا
لارەو لەنجەی گول لەپای ئیلاخان
بە سۆزەی شەماڵ بەرزە دەماخان

Dr.Saleh Ebrahimi

دەرمـــــانی دەردی دەردە دارانـــــە
فـــێنکی دڵـــی دڵ ئـــەوگـــارانـــە
ئـــیتر وادەی ســـەیردۆس و دڵـــدارە
مـــەزرا دڵـــنشین گـــوڵشەن بـــێ خـــارە
بـــوڵبوڵ چـــاوە ڕۆان دیـــداری دڵـــبەر
ســـەرلە ئـــێوارە هەرتـــا کـــەسەحەر
بـــەنەغمەی خـــەمگین نـــەوای جیـــایی
پـــەژارەی دوریو ڕازی تەنیـــایی
ئەنـــاڵێ بـــە ســـۆزدەرون پـــڕ لە چـــڵ
داخۆم کەی شادبێ بـەڕۆی جـوانـی گـوڵ
گیـــانی پـــاسەوان دەوری گـــوڵزارە
بـــو دیـــنی دڵـــبەر لە ئینتظـــارە
ئیمجا بەربەیـان گـوڵ خـۆی تەیـار کـرد
دیـواخـی سـەوزی لەڕۆی خوی لابـرد
بـلبڵ لە بـۆی خـۆش هەنـاسەی دڵـدار
دەردەم بێ هۆش بـولە «حـجلە»ی گـوڵزار
وەتـەن! تـۆ نـەو گـوڵ مـن بـوڵبوڵی تـۆم
مـن عـاشقیزار دڵ پـڕ چـڵی تـۆم
شـەرتە وەک بـوڵبوڵ بـۆت بەوەفـایم
بـۆت شـێت وشـەیدا تـەن بـە جەفـابم
کـوردەگیـان! ئـەوا زستـان تـەواوبـو
کـەژو کـێو بـەهەور بەهـار سێراوبـو
بـۆچی وامـاتی؟ بـێهۆشی بـەسە!
بـرۆانیشتمـان پـارچـەی ئـەطڵەسە

Dr.Saleh Ebrahimi

هەمو شاخ و داخ مەزرای کوردستان
سەر تا سەرشین و صەوزو گوڵستان
شاخە جوانەکان رازیانەوە
گوڵان لە گوڵزار خێزیانەوە
وادەی سەیرانی هەردو کۆسارە
کاتی تەماشای سەوزەی بەهارە
خەمگینی بەسە پەشیوی تاکەی
ساتێ دڵ خۆش بە کوردە دەسادەی!
بە سەیری گوڵا لە کاتی بەهار
بە سۆزی نەغمەی بڵبڵ لە گوڵزار
سەختی سەردی دەی فەرامۆشت بێ
بادەی بەهاری یاخودا نۆشت بێ
یا خودا نیشتمان هەر بەهارت بێ
هەزارێ وەك من گیان نثارت بێ

چیرۆکی مامڕێوی

خویندەوارە بەرێزەکان! هە روەهاکە زۆرتری براکوردە رۆناك بیرونەتەوەویستەکانمان ئاگایان لێیە رێشە و بناغەی ویژەوزانیاری هەرگە لێ لەسەرەتاوە چیرۆك و ئەفسانەگەلێکن کەزاناایان و ویژەوانانی ئەوگەلە بەهێژی مرخی جوان و زانینی خۆیان ئەو چیرۆکانەیان بەتەشکی بەلاووهۆنراو، نوسیوەو کۆکردوەتە، وەلەئاکامدابوەتە هۆی پاراستنی بنچینە و قانونی رەگەزایەتی و مانەوەی ئەوگەلانە.

جاکەوایە لە سەرهەرکوردێکی خوێن خاوێن پێویستە بەگوێرەی لێ هاتنی خۆی ئەو چیرۆکە جوانانەکە لە باپیرەکانمانەوە دەم بەدەم هاتونەتە خوار وەهەریەکێکیان هەزاران پەندو ئامۆژگاری بە نرخی تێدایە، کۆیان بکەنەوە، تارۆڵەکانی گەل ونەتەوەکەمان کەڵکیان

Dr.Saleh Ebrahimi

لیٚوەرگرن وەلە ژیانیان دابیٚتەهۆی وریابونەوەیان وئاگاییان.

یەکیٚ لەو چیرۆکانە چیرۆکی «ریٚوی و پەپو سلیٚمانە» یەکە بە منداڵی بۆیان گیٚراومەتەوە ئەوامنیش بەپیٚی توانایی خوٚم هۆناومە تەوە، وە پیٚشکەش بەهەمو کوردیٚکی خویٚن خاویٚن‌و نیشتمان ویست و دڵسوزی گەل و کۆمەڵی ئەکەم.

مام ریٚوی زۆری برسی یەو بۆ خواردەمەنی ئەسوریٚتەوە؛

رۆژیٚ لەرۆژان ریٚوییٚکی پرفیٚڵ   بۆ خواردەمەنی کەوتە گەشت و گیٚڵ
ئەسۆرایەوە ئەم دۆڵ و ئەودۆڵ   ئەی دا بە پاوە بیاوان‌و چۆڵ
هەواریٚ نەما خۆی نەکاپیٚیدا   کۆزگەییٚ نەبو سۆڕ نەخواتییٚدا
نەهاوانەییٚ نەکونە کۆنیٚ   نەکوتیٚ پیٚسە نەخیگە رۆنیٚ
نپیٚشە و پەلای مریشك و سۆنە   نەکوتە پارچەی بیٚژنگە کۆنە
نە تۆراخدانیٚ رزیوو بیٚ کەڵك   نەپاروە نانیٚ لە پاشماوەی خەڵك
نەسەلکیٚ دۆینە نەدانە کەشکیٚ   نەچەکە کلاشیٚ نەهەنگڵە مەشکیٚ
نەسیرمیٚ رزیو نەژیٚرە کەوشیٚ   نە قوشقنیٚ کۆن لە دەوری حەوشیٚ
هیچی دەس نەکەوت زۆر بەداماوی   بەزکی برسیی و بەدڵ تۆراوی
هاواری ئەکرد ئەی‌دابەسەردا   ویٚڵ ویٚڵ ئەگەرا بەدەشت ودەردا
کاتیٚ مام ریٚوی ریٚ چولی ئەبری   باڵدار لە ترسا هەمو هەڵ ئەفری
هەر چەندە گەرا هیچی دەس نەکەوت   هەروەها دەردی برسیەتی نەسرەوت
ئەنجا کەوتەریٚ خۆی بەتەنیاییی   بۆمریشك خواردن دەوری ئاوایی
ماوەییٚ ریٚی کرد بە زگی برسیی   لە بەرخۆیەوە لە خۆی ئەپرسیی:
داخۆم سەگ لەناودالان کەوتبن؟   مریشك لەکولیٚن هەمو خەوتبن
خاوەن‌ماڵ چاوی باش چوبیٚتە خەو   مریشکیٚ قەڵەو بڕفیٚنم ئەمشەو؟!
بەراکران‌و لۆقەو تەقڵەدەو   گەیشتە نزیٚکی دیٚییٚ نیوەشەو
برسیەتیی زۆری زۆر بۆ هیٚنابو   ئاوەزو هۆشی لەدەس سەنرا بو
ناگا واقەییٚ لە دەمی دەرچو   سەگەل ئاوایی گشت گویٚیان لیٚ بو

Dr.Saleh Ebrahimi

هەڵمەتیان بۆ بردەمو بەچەپ چەپ   گەمارەیاندا لەراسو لەچەپ
بو بە سمڕو بەقولە وهەرا   «قلینچکەی کەری تێدائە بچرا»
ئەوئەی وت «بۆرە» هادەری نەکەی!   ئەمئەی وت «بازە» تەکان دە، سادەی!
رێوی ئەوەی دی کەوتە باز بردن   بەدڵ دەسی کرد بە کوفر کردن
ئەنجا لەحەیبەت خۆی کرد بە «تولبر»   لەچنگیان دەرچو بە گوپچر گوپچر
پاش ئەوەلەدێ بەشەپ کرایەدەر   دوبارەڕێگای کێوی گرتە بەر
لە ترسی گیانا تەکانی ئەدا   رەپەی دڵی وەك دەهۆڵ ئەی کوتا
چولە بن بەردێ خۆی دابەعەردا   لە تاوی زگی ئەی دابەسەردا
ئەوشەوە بە صەد دەرد رۆژی کردەوە   لە بەر برسیەتیی خەو نەی بردەوە
بۆ تاڵە رەشیی و بۆداماوی خۆی   بۆ ئاورۆ چون و بۆ بەدناوی خۆی
بۆرسوابونی لای سەگ و باڵدار   بۆ ئیتوار چونی لەلادێی و لەشار
ئەی نالاندلە داخ بەدرێژەی شەوگار   هەر پێچی ئەخوارد وەك پێچیانی مار [1]
پاش ئاهوناڵە و زاری بێ سامان   وتی: هیچ دەردێ نییە بێ دەرمان
باش وایە رێگای زەهادەت بگرم   بەفەن رێوازی عبادەت بگرم
ئەوکاتە رێگای حەج ئەگرمە پێش   تا هیچ باڵدارێ لێم نەکا ئەندێش
تەپڵی بەدناویم ئیترلێ نادرێ   لەپشتە سەرۆغەیبەتم ناکرێ
هەمیشە ناوم بەچاکە ئەبرێ   سەگیش بم بینێ بەرێزم بۆ ئەگرێ
باڵدارهەمو دێن بۆدەسماچ کردن   بۆ دوعای خەیر و «مفەرەك» بردن
بەفیڵ و کەڵەك گشتیان کەرئەکەم   ترسی خۆم لەدڵ ئەوان دەرئەکەم
ئەنجابەکەیفی خۆم ئەبوێرم   هەرمەلێ چاخ بێ هەڵی ئەبژێرم
مام رێوی هەستاخۆی کردبە حاجی   بەلاّم ئەش ترسا لەتوڵو تاجبی
مێزەری خرتی نایە تەوقی سەر   ریشی هێشتەوەو عابای کردەبەر
دەس بەتەسبێح و قوڵ بەعەباوە   ئەگەراو دەشتی ئەدا بە پاوە

---

١ - وەك ماری زامدار (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

بەتەکبیر وتن بەلەبیەیک کردن   سەری ئەکوتایە گشت کون و قوژبن
بەلەقان لەقان بەسەر تەکاندن   بەم شان وبەوشان بەریش جواندن
ئەچو بەرێوە بەلارە ولەنجە   سیواک لەبەرشاڵ سوڵ لەسەرپەنجە
پەپو سلێمانی رێوی دی لەدور   سەرتاپای بالآی ئەدرەوشالە نور
وتی وادیارە پیاوێکی چاک بێ   بێ فێڵ و کەڵەک کەلێک دڵپاک بێ
ئازاری نەبێ بۆچینی باڵدار   وابزانم تازە بوەتە تۆبەکار
هاتە پێشەوە لێی کرد سڵاوە   مام رێوی یەواش وەڵامی داوە
وتی مامەگیان ئوغرت خەیرە!   مەبەستت چێ یەلەم گەشت و سەیرە؟
مام رێوی وتی رۆڵە رێبوارم   خزمەت گوزاری چینی باڵدارم!
رێگایێ دورو درێژم لەبەرە   ماوەیێ زۆرە حەجم لە سەرە
ئەمەوێ لە حەج دەسکەم بەزاری   بپارێمەوە لە دەرگای باری
پەشیمان ببم لەکردەی پوچم   بەڵکە ببەخشێ تاوان و سوچم
«پەپوسلێمانە» لە رێوی فێڵزان   ئەوەی بیست وتی دەخیل مامەگیان!
منیش وەکو تۆ حەجم لەسەرە   من بۆ هاودەنگیت لەگەڵ خۆت بەرە
مام رێوی وتی: باشە بەچاوان   بۆ هاورێ یی تۆ ئامادەم بەگیان
ئەنجارێگایان بە جوت گرتەبەر   بەهەر جۆرێ بو ئەو رۆژیان داسەر
شەو لە بێخ دارێ هەردوبۆی کەوتن   پاش نوێژی شێوان پێکەوە خەوتن
مام رێوی بەدرۆ، وراوەی ئەکرد   یەواشێ دەسی بۆ پەپو ئەبرد
یەپو لای وابو مامە بێ حاڵە   هی ماندو بونە ئەو گرۆگاڵە
بەڵام مام رێوی خەونەی بردەوە   هەر ئەتلایەوە بەدەم دەردە
ئەوشەو وەنەوزێ نەچووە چاوانیی   لە ژیرۆ هەربۆ پەپوی ئەڕوانیی
بەیانی کە خۆر لەکەلهاتەدەر   پەپوومام رێوی رێیان گرتەبەر
ئەورۆژەش رێیان گرت تائێوارە   ئەروانن دێ یێ لە دور دیارە
چونە پێشەوە بۆلای ئاوایی   کەڵە شێرێکیان دی بەتەنیاییی

Dr.Saleh Ebrahimi

کەڵەباب رای کرد هاتەسەرێیان   سەلامێ گەرم و گوڕی کرد لێیان
پرسیی: مامە گیان ئۆغرت خەیرە!   مەبەستت چییەلەم گەشت و سەیرە؟
«مام رێوی وتی: رۆڵە! رێبوارم   خزمەت گوزاری چینی باڵدارم»
«رێگایێ دورو درێژم لەبەرە   ماوەیێ زۆرە حەجم لەسەرە»
کەڵەشێر دەسی پێچالە چاکی   لیێ پارایەوە و خۆی خستەخاکی
وتی: مامە گیان من خاکە سارم   ئەرمنیش ببەی سوپاس گوزارم
ئەنجا لەپێشگات من هیوام وایە   تکاموەرگری نەڵێی گەدایە
مامەتورەبو: ئەم قسەچییە!   لەلای من گەداو دەوڵەمەندنییە
بەلام کەڵە باب دڵی بردبو   پیری خواردنی دەیرۆیی کردبو
ئەنجامام رێوی بۆ شوێنەگمکێ[1]   وتی:بەپەپو بەیەواشە کێ:
ئێمە داماوین بۆ پیاوێ بانگ وێژ   بانگمان بۆبدا لەوەختی نوێژ
تانوێژەکانمان نەکەونەقەزا   یەزدان لەئێمە نەبێ نارەزا
ئەڵێن: کەڵەباب زانایێ خاسە   پیاوێکی وریاو شەو و رۆژناسە
بونی کەڵەشێر بۆ هاورێیمان   پێویستە ئەرنە ئەبین پەشیمان
پەپوسلێمانە وتی: زۆر چاکە   منیش ئەی ناسم گەلێ چالاکە
ئەنجا هەرسێیان دەشتیان گرتەبەر   رێگایان بری وروژیان دایەسەر
ئەو شەوەش نوستن هەتابەیانیی   کاتێ خۆر لەکەل سەری دەرهانیی
مام رێوی فێڵ زان دیسان کەوتەپێش   وەختبو ناوزکی ببڕێ لەبەرئێش
ناگا «کەو»ێ جوان هاتە سەر رێیان   ماندو نەبونی وت: بەهەرسێیان
«وتی مامە گیان ئۆغرت خەیرە!   مەبەستت چییەلەم گەشت و سەیرە؟»
«مام رێویی وتی رۆڵە! رێبوارم   خزمەت گوزاری چینی باڵدارم»
«رێگایێ دورو درێژم لەبەرە   ماوەیێ زۆرە حەجم لەسەرە»
کەو وتی: دخیل سەد ئامان   منیش لەگەڵ خۆت بەرە مامە گیان

---

۱ - یا بۆ شوێنە گومگێ.

Dr.Saleh Ebrahimi

مام ڕێوی وتی: پەپو! وادیارە   «کەو» بۆ هاوڕێیێ گەلێ هۆشیارە
ئەر دزو جەردە لەدوروٚ دیار   چێرە چێرە ئەکاو ئەمان کا بێدار
ئەرکەڵکی نەبێ ئازاری نییە   ئیتر نازانم بیرورات چی‌یە
پەپو سلێمانە وتی: زۆر چاکە   کەویش ئەناسم مەلێ دڵپاکە
لەم وتانابون ناگا قالاٚوێ   لە لاوە هات‌و کردی سلاٚوێ
وتی: مامە گیان: ئۆغرت خەیرە!   مەبەستت چی‌یەلەم گەشت و سەیرە؟
مام ڕێویی وتی: رۆڵە! ڕێبوارم   خزمەت گوزاری چینی باڵدارم
ڕێگایێ دورو درێژم لەبەرە   ماوەیێ زۆرە حەجم لەسەرە
قالاٚوئەوەی بیست پەلاماری برد   چاکی مام ڕێوی گرت و ماچی کرد
وتی: مامە گیان دەسم بەدامان!   منیش لەگەڵ خۆت بەرە، وەک ئەوان
بەرگی نوٚکەریت بەتەن ئەپۆشم   بۆ حەسانەوەت بەدڵ ئەکۆشم
مام ڕێوی وتی: پەپو! وادیارە!   قالاٚو نوٚکەرێ تەواوتەیارە
بۆچێشت کردن و ئاوداری ناورێ   راستیی بردنی کارێکە بەجێ
پەپو سلێمانە وتی زۆر چاکە   قالاٚومەلێکی دەس و چاوپاکە!
بەلاٚم هاورێمان ئیتر بابەس بێ   نەکتوشمان بەتوش مەلێ ناکەس بێ
ڕێشەی دۆستییمان دەربێنێی لەبن   لە ناوی یەکتر بمان کا دوژمن
مام ڕێوی چاکی دایە کەمەری   ئەوانیچ هەرچوار کەوتنە پشت‌سەری
ئەنجا پێکەوە ڕێیان گرتە پێش   بەخۆشیی و شادی بێ ترس و ئەندێش!
مامە لەبرساهەرلەتری ئەبرد   لەدڵی خویدا فەنی جوٚر ئەکرد
ئەوشەوەش مامە رۆژی کردەوەی   لە بەربرسیەتی خەو نەی بردەوە
مامە بەیانی چو بوٚلای پەپو   وتیی: سبەینێ گوێت لە بانگ نەبو؟!
ئەوبێ ئاوەزەی ئەوتوڵە بابە   بانگ وێژەکەمان: ئەوکەڵبابە
ئیمان ودینی لەلا نەماوە   بانگی بەیانیی نیوە شەوداوە
بەدەستوری شەرع خوێنی حەلاڵە   ئیتر نزیکیی بوٚمن بەتاڵە

Dr.Saleh Ebrahimi

مەلعو نێکیوا حەقی ئیعدامە   دۆسی کردنی لەمن حەرامە
پەپو سلێمانە وتی مامەگیان!   تۆ خۆت پیاوێکی زاناو موسوڵمان
تۆ چاك ئەزانیی حوکمی ئەوچییە   لەمەسەلەی شەرع من ئاگام نییە
رێوی بانگ وێژی بانگ کردە شوێنێ   تا حوکمی شەرعی باش پێ بنوێنێ
هەڵمەتێ سەختی بۆکە ڵەباب برد   لە پەنایێکا نۆشی گیانی کرد
پاش ئەوە خواردی دەمی لستەوە   زکی تێر بووبوو هەڵی ئەختەوە
چەند قوناغیێتر رێگایان بڕی   مام رێوی پەپوی بۆلای خۆی چڕی
بە ناوچاو گرژی و بەعەسەبانی   وتی حەرامە بۆمن زینگانیی
بە راستی دڵم لە «کەو» ئێشاوە   هیچ نرخ و باییی لەلام نەماوە
چونکە دڵتەرو بە عیشوە و نازە   قوتە قوت کەرو زۆر هەوسبازە
دایم بەردەوبەرد ئاواز ئەخوێنێ   خاڵ و مێڵی خۆی بە خەڵك ئەنوێنێ
تۆ خۆت ئەزانی پیاوێکم زاهد   شەرێعەت رەوو وارعو عابد
بێریا ودرۆ دڵپاكو صادق   ناجۆرە بۆمن هاورێیی فاسق
لەلایێ تریش کە و دوژمن دارە   لە دوی ئەگەڕێن صبح و ئێوارە
ئەترسم ناگا بزانن پێمان   بە هاورێیی ئەوتۆمەت دەنلێمان
ئیعدام کردنی فاسقێ وەها   شەرعاً واجبەبێ چون و چرا
پەپو سلێمانە وتی من رازیم   بۆچ پێم پرس ئەکەی مگەر من قازیم؟!
مام رێوی کەوی بانگ کرد بۆ شوێنێ   تاحوکمی شەرعی باش پێ بنوێنێ
بە قە پێ ملی ئەویچی شکاند   خواردی و بەجەزای کردەی خۆی گەیاند

مام رێوی ...

پاش چەندرۆژیێتر رێکایان تەی کرد   مامە تەشریفی بۆلای پەپو برد
وتی بۆشتێ دڵم زۆر تەنگە   ئەمەوێ بیڵێم زمانم لەنگە
قالاو مەلێکی زۆر چەچو لبازە   دزو ناپاك و ناخۆش ئاوازە
بەدتەشك و نەگبەت شوم ورۆرەشە   لە ئیمان دورو لەدین بێ بەشە

Dr.Saleh Ebrahimi

ئـەبێ بکـوژرێ خـوێنی هـەدەرە
چونکە رورەشی رۆژی مـەرحشـەرە

پاش ئەوە رێـوی قـالاوی‌شی خـوارد
بـــەزکی تێرۆمـــاوەیێ رای بـــوارد

رۆژێ لە رۆژان زۆری بـــــرسیی‌بو
ســـەری بـەرزۆکـرد پـرسی لەپـەپو

وتی ئـەم تـانجەکـێ بـە تـۆی داوە؟
مـــن وام بـیستووە ئـــەڵێن درزاوە!

وتـــی: بـــاپیرم لەلای «سلیمـــان»
نـۆکـەری کـردوە بـەدڵ و بـەگیـان

شــــاترێ بـــوە لە نـــاوی وەلات
ئەویش ئەم تانجەی کردوەتە خـەلات

مـــام رێـــوی وتـــی: نـــەخەیروانـییە
بۆدرۆ وراسیی تۆبۆوە بەڵگەت چـییە

ئەگـەرراس ئـێژی؟ قسـەت بـەجێ‌یە
بـــێنە بـــزانـــم شـــاهێدت کـــێ‌یە

چونکە مـن پیـاوێ شـەرێعەت رەوم
بەشەو نـوێژ ئـەکـەم تـارۆژ نـاخەوم

چۆن ئـەبێ هـاودەم پیـاوێکی دزبـم
لە درەگای باری شەرمەندەو کـزبم؟!

پـــەپو وردۆ بـــو زانـیی کـــەرێوی
ئـــەیەوێ بـــی کـــا بـــەلوقمە شـێوێ

ئەنجـا کـەوتە رێ بـۆشوێنی شـاهید
بی‌هێنێ بـۆلای مـام رێـوی زاهـیدی

چاوی خست ناگـا دوتـوڵی چـەتون
لەســـەردا بەتـــاوهەردو بـــەرۆبون

پـــەپو بـــانگی کـــرد شـاهیدواهـاتن
گـــەلێ مـــوخلیسی بـەژن و بـالاتن!

رێـــوی روانـــی زۆربـــە ســـەلیقە
دوتـوڵ لەسـەردادێـن وەک تـرێشقە

وتـــی قـــەبوڵە زەحـــمت نـــەکێشن
ئـــیتر بـــانەیێن پێـیـــان ئـــە یـــێشن

پـــەپو وتـــی: نـــە بـــابێنە حـــوزور
چون دوروست نییە شەهـادەت لەدور

رێـــوی لەترســـا پـــێچێکی بـۆکـرد
بـــەلام تـــوڵەکـان هەڵمەتیـان بـۆبرد

جەزای کردەوەی خۆی پێ‌یـان‌نوانـد
دایـــا بـــەعەرزا کوڵکیـــان وەشـــاند

پەردەی فـەن وفـێڵ هـەرئەبێ بـدرێ
بەفێڵ نان خـواردن ئـاخر هـەرئەبڕێ

راستیی بگرە پێش‌تـا بـەرزبێ پـایەت
قـەت نـەبڕێتەوە سـودو سەرمـایەت[1]

---

١ - رۆژنامەی کوردستان: چاپی تاران پـەرەی ٩ تـا ١٣ - چـوارشـەمە ٩ی خـاکـە لێوە (نوسـان) ٢٥٧٣ک و ١٣٤٠/١/٩ی هەتاوی و ١١ی شەوالی ١٣٨٠ی مانگی و ٢٩ی مارسی ١٩٦١ی زاینی (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

ئه‌مه‌ش ئافه‌رین نامه‌ی دوکتور محه‌مه‌د سه‌دیق موفتی‌زاده بۆ ده‌نگ خۆشی به‌ناو بانگ حه‌سه‌ن زیره‌ک[١]

هونه‌ربه شێکی خودا داوه زۆرتری به هه‌وڵ و تێکۆشان نییه هونه‌رباره یێکه به هه‌مو که‌سێ نادرێ هونه‌ر به خوێنه‌واریی نییه هونه‌رتیشکێکی به‌تینه که له جیهانی په‌نامه‌کییه‌وه پرشنگی خۆی به‌رئه‌داته‌وه له ناکاو ئه‌که‌وێته سه‌ردڵێک ئه‌ود له رونا ک ئه‌کاته‌وه به‌بێ ئه‌وه خاوه‌ن دڵ ئاگای له خوێ بێ. یه‌کێ له‌وکه‌سانه‌که‌به‌باره‌ی هونه‌ری په‌نامه‌کیی رازاوه ته‌وه کاک «حه‌سه‌ن زیره‌ک»ه که به‌بێ ئه‌وه‌ی بخوێنێ هۆنه‌رێکی ته‌رده‌س و به‌سته‌دانه‌رێکی چالاک و نوکته ویژێکی قورس و قوڵه؛ ئه‌وهونه‌رمه‌نده هه‌روه‌ها که‌شێوه و چاره‌نوسی زۆربه‌ی هونه‌رمه‌ندان ئه‌بێ وابێ له ژییانی خۆی‌دا ناکامی و چه وسانه‌وه‌ی زۆری دیوه؛ تاڵی و سوێری رۆژگاری گه‌لێ چێشتوه؛ له‌گه‌ڵ ئه‌و هه‌موه سه‌ختی و ته‌نگ و چه‌ڵه مه‌ش‌داکه‌به‌سه‌ریا هاتوه هونه‌ره به‌نرخه‌که‌ی خۆی له‌هه‌رکات‌و رۆژیک‌داکه هه‌لی‌بۆکه‌وتبێ بۆخزمه‌ت به‌گه‌ل و نیشتمانی به‌کاری هێناوه‌.وه‌ده‌رخستنی هونه‌ره‌که‌ی بۆ به‌تین کردنه وه‌ی پایه و بناغه‌ی موسیقای کوردی به‌ئه‌رکێکی گه‌وره‌ی سه‌رشانی خۆی زانیوه.

به‌داخه‌وه! سه‌رلێ شێواویی و په‌شێواویی گه‌له که‌مان بووه‌ته هۆی شپرزه‌یی و لێ قه‌وماویی ئه‌و هونه‌رمه‌ندانه‌مان که ده‌ستی سته‌می رۆژگار له خوێندن و رێگاو ره‌وشتی زانیاری بێ به‌شیی کردون؛ وه‌ئه‌وهونه‌ره به نرخه‌یان وه‌کو گه‌وهه‌رێکی نه‌ناسراوو نه‌تاشراوو رێک و پێک‌نه‌کراو ماوه‌ته‌وه؛ ئه‌گه‌ر وێنه‌کانی کاک «زیره‌ک» له رێگای خوێنه‌واری‌و زانیاری یه‌وه په‌روه‌رده بکرایان بێ‌گومان له‌کۆڕو کۆمه‌ڵی کورده‌واریی‌دا بلیمه تێکی بێوێنه و

---

[١] - نوسینی ئه‌م ئافه‌رین نامه، نیشانه‌ی ئه‌وه‌یه که زانای ناودار به‌رێز دوکتور موفتی‌زاده سه‌باره‌ت به‌هونه‌ر وه‌رانی کورد دڵسۆز بوو باش ئه‌ی‌زانی که خواڵێخوش بو حه‌سه‌ن زیرك به‌و ده‌نگه خۆشه‌ی که خوا پێدابو، چلۆن خزمه‌تی به زمان و فه‌رنگ و هونه‌ری کوردی کردو بووه هۆی ئه‌وه زمانه که‌مان باشتر یه‌ك بگرێ‌و له‌و هه‌ڵ و مه‌ر جه‌دا زۆر که‌س به هۆی گۆرانیه کانی حه‌سه‌ن زیرك فێری واژه‌ی جوان و ره‌سه‌نی کوردی بون و کوردی‌یه خۆماڵیه که‌یان هاته‌وه بیرو که‌وتنه بیر کردنه‌وه بۆ بوژانه‌وه‌ی زمان و ئه‌ده‌ب و که‌له‌پورو ساز و ئازادی ره‌سه‌نی کوردی،به‌راستی ئه‌م ئافه‌رینه‌ی دوکتور له جێگای خۆیدا زۆر به‌نرخه،خواهه‌ر دوکیان له‌گه‌ڵ ئه‌نبیاو ئه‌ولیا و پیاو کاندا حه‌شر بکات (شه‌پۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

هونەرمەندێکی پایە بەرزی جیهانیی ئەبون کە گەلی کورد لە ئێستا چاکتری شانازی یان پێوە بکات.

کاک «زیرەک» بەبێ کەسب و کۆششت چەند هونەری تێدا کۆبوتەوە کە کەمتر لە کەسانی خوێنەواریش‌دا ئەو هونەرانە کۆئە بنەوە: هۆنەریی بە ستە دانەریی، دەنگ خۆشیی، قسەزانیی.

کاک «زیرەک» هەروەها کە هونەرمەندێکی پایە بەرزی کوردە، زۆر قسەخۆش و خوێن گەرم و دەس و دڵ بازە، وەلە دۆستایەتی‌دا راست‌و دورستە؛ وە گەلێ نیشتمان ویست‌و رەگەزپەروەرە.

کاک «زیرەک» تائێستا نزیکەی هەزارگۆرانیی و بەستەی لەرادیوی کوردیی «عیراق» و «ئێران» داتۆمارکرد وە؛ زۆر تری بەزمەکان و هۆنراوەکانی ئەوگۆرانی یانە‌خۆی دای‌ناوە.

دەنگی کاک زیرەک بۆ خوی‌دە زگایێکی ئورکیستری کوردی یە چونکە لە هەرچریکەیێکدا چەندجۆر ئاوازی موسێقاهەست ئەکرێ؛ ئەودەنگە بە سۆزە لەگەڵ بەزمە دڵ‌رفێن و هۆنراوە تەرو تازەکانیا،یەکی‌گرتوەو بووەتە هۆی ئەوەکە هیچ کوردێ خوێن پاک نییە‌کاک «زیرەک» نەناسێ، وبەگۆرانی یەکانی گوێ نەدا،وە لەکانگەی دڵەوە بەرێزی نەگرێ...

«کاک حەسەن زیرەک» بۆئەوەکە چلۆنایەتیی ژییانی خۆی بە هەموکوردێکی نیشتمان ویست و هونەر پەروەر بناسێنێ کورتەیێ لەرابوردوی ژینی تاڵی خۆی هۆناوەتەوە کە بەراستیی هۆنراویکی وەها جووان لە هونەرمەندێکی نەخوێنەوار. گەلێ جێگای سەرسوڕمانە. هیوایە ئەوهونەمەندە بەنرخە لە پێناوی خزمەت بەگەل و نیشتمان‌دا پیرۆزبن وە لە سێبەری بەختەوەریی‌وکامەرانیی گەلەکە ماندا بحەسێنەوە:

«زیرەک»! زۆرت‌کرد خزمەتی هونەر	ژیـنت لە پێنـاو هـونەر بـردە سـەر
بـاوەکـو لە ژیـن نـەحە سایە وە	پە ژارەت زۆردی، زۆر چە و سایە وە
رۆژگـارت سـاتێ بـە بـێ غـەم نـەبو	بـەڵام لە هـونەر هـیچت کـەم نـە بـو

ئەمەیش هەندێ، بەسەرهاتی حەسەن زیرەک، ئەو هونەروەرە ناودارە، دەنگ خۆشە، بەشیعرو بەقسەی خۆیی کە خۆیی، بە شیعر لە بابەت ژیانی خۆیەوە، رای‌گەیاندوە:

Dr.Saleh Ebrahimi

خەڵکی بۆکانم کوردێ خوێن پاکم ‌ ‌ ‌ برام «حسین»ە و خاتو «آمین» دایکم
نـاوم حـەسەنە بـاوکم «عـبداللـە» ‌ ‌ ‌ خوشکم سارایەہ‌کاك مینە کاکم
دەستی قودرەت بو بابم کۆچکی کرد ‌ ‌ ‌ دایکم مێردی کرد زۆر بە دەست و برد
بەو جۆرە ماڵی ئێمەی بە قـوڕ گـرت ‌ ‌ ‌ بزنی دە فرۆشت، دەی گوت مانگا مرد
خوشك و برامـی وادەر بـەدەر کـرد ‌ ‌ ‌ خەڵکی بۆکـانی لێمـان خـەبەر کـرد
بنــاغەی مــاڵی لە بــن دەر هــێنا ‌ ‌ ‌ سەبارەت بە مێرد گشتمـانی دەر کـرد

* * *

هــەشت نــۆ ســاڵە بـوم بـە عـەمەلە ‌ ‌ ‌ لە کـار کردنـا زۆر ئـەمکرد پـەلە
لەم دێ بۆ ئەودێ لەم شار بۆ ئەو شار ‌ ‌ ‌ لە بەر بێ کـەسیی کـەوتمە ئـەو هـەلە

* * *

تــا یــازدە ســاڵە ئــاوا کـارم کـرد ‌ ‌ ‌ مانگێ شەش تمەن مـن بێگـارم کـرد
بـراکـەم گـەورە بـو کـچێکی رفـاند ‌ ‌ ‌ ئەمنیشی تار کرد، هەردێ و شارم کرد
تـار بـوم هـەلاتم روم کـردە سـەقز ‌ ‌ ‌ بـومە چـاو سـاغی مـەلایێ حـافز
مەلا چ مـەلا؟! بـە تـوانـج و بوختـان ‌ ‌ ‌ لە جیـاتی ئـامانج کـردیشمی بـە دز

* * *

لە (۱۲) ســاڵە بــوم بــە قــاوەچی ‌ ‌ ‌ ئیتر لە کـوێر و مـن لەو نـاوەم چـی؟
حــەق ۱۳ شــایی، رۆژ تـا ئـێوارێ ‌ ‌ ‌ ئیدی لەو ریسەو من لەو داوەم چـی؟

حەسەن زیرەك

Dr.Saleh Ebrahimi

دەنگ خۆش و هونەروەری بەرێز حەسەن زیرەک لە بابەت موسیقاوە ئاوادەڵێ:

چەن دێرێک لە سەرتە عریفی هونەرو موسیقادەدوێن

مووسیقا! خۆشی رۆحی بە شەری   صاحبی دەست و پەنجەی گەوری
ئورکێستێر! مردم لە سەر قەبرەکەم   بێت دەنگی نەوات بۆ هونەرەکەم
موسیقا! شەرتە هاورازم تۆبی   پاشی مرد نیش دەمسازم تۆ بی
موسیقا! هەر تۆی رۆح و گیانی من   موسیقا! خۆشی بۆ ژیانی من
موسیقاو بەستەو نەغمەو گۆرانی   مردو بانگ دەکا لە قەبرستانی
لادەبەن غەمو دەبەن دڵ تەنگی   هەرکەس بە نەوعێ دەبیستێ دەنگی
ئەمما داد لە دەس دەنگی «گزنفۆن»   بە شیدەت دەدا جوابێ بە «باسۆن»
ئەوەڵ «ویبرافۆن» دوهەمیش «ئەرگ»   پیاو نەجات دەدا لە غەم و لە مەرگ
ئەوەڵیان «سنج»ە دوهەمیان «بانجۆ»   پیاو رزگار دەکەن لە شین و رۆ رۆ
«هارمونیک» وەختێ ئەگرێتە دەستی   ئینسان ئەخاتە عالەمی مەستی
زەمانێ گەردێ صەدای «ساکسیفۆن»   لە دەنگی دەپسێ پەردەی «میکرۆفۆن»
نەوای «قەرەنەی» بانگ دەکا «تەنبور»   پەردەی گوێ دەدرێ لە نزیکو دور
«تەنبور» نەجیبە سەدای زۆر گەرمە   دەنگی مەحزونە پەردەی لە بەرمە
«دوتار» و «کیتار» شاگردی سێ تار   دەنگیان هێند خۆشە لە دڵ دەبەن بار
ئافەرین «سەنتور» دەنگت چەن خۆشە   صاحیب هونەران دەکەی بێ هۆشە
دەنگی «ماندۆلین» گرمەی «ترومپیت»   دەتخانە خەیاڵ سواریی ئەسپی کوێت
وەختێ دەبیسترێ دەنگی «کرنترباس»   دەنگی لێوە دێ بە هەزار تەماس
دەنگی «دمبەک» و صەدای «دوزەلە»   دەتخانە شایی و هەرا و هەلهە لە
دەنگی «دەف» چاکە بۆ دەروێشەکان   بۆ صۆفی و مرید بۆ قۆرکێشەکان
«دەهۆل» و «زورنا» خۆشە سەحری   سەر لە سەر رین بتاخاتە بەری
یا لە بۆ سوارە و لە بۆ شەرەکەڵ   ئینسانی بە ذوەق دەخاتە گونگەڵ

Dr.Saleh Ebrahimi

لە خەو هەڵ دەستن یاران خەرامان   دەچنە هەڵ پەرکێ بە هەڵەو داوان
ئەمما «کمانچە» دەکا فیکە فیک   دڵی جوان و پییر دێتە جیکە جیک
ئەمما داد لە دەس دەنگی «باڵەبان»   شوان دێنێتە رەقص لە دەشت و لەبان
«شمشال» تایبەتی دەستی شوانە   موسیقای کوردان نەغمەی کوێستانە
صەدای «فلوت» دێ چەندە بەلەنگی   بانگ دەکا بڕام! «دائرە زەنگی»!
«زەرب» و «دایرە» گەر دێنە سامان   بە بێ ئیختیار دەمکەی سەرگەردان
«چەنگ» موسیقێکە چەندین قەرن پێش   وەختێ لێ دەدرێ دڵ دەکاتە کێش
ئەمما داد لە دەس «جازی»فەرەنگی   گەر هونەرمەندێ دەیگرێتە چەنگی
«وییە ڵۆنسڵ» دەدا صەدای دڵ تەنگی   بڕوانەسیمی ببیستە دەنگی
«پیانو» شای هونەر و موسیقە دارە   خوشتر لە کول شت «وێلۆن» و «تارە»
«عود» گەر بانگ دەکا ئەرێ هوێ «قانون»   سیمی دە لەرزێ دڵ دەکا زەبون
«ئاکوردئون» صەدای لە چەندین نەزمە   «جونبش» کاسەی زێو چەند جەزمە
ئەمانە هەرکام بە سۆز سازێ   بۆت دەکەن بەدل رازو نیازێ
موسیقای کوردی ئەرازێننەوە   ریشەی دڵ بەجۆش دەلەر زێننەوە[1]

□ □ □

هونەروەری ناودار: قالە مەڕە

قاڵەمەڕە یا (قادر عبداللّٰه) شمشاڵ ژەنێکی ناودارە، نەواری شمشاڵی قالەمەڕە لە زۆربەی ماڵە کوردەکاندا هەیە و زۆر دڵگیر و خۆشە بەلای منەوە ئاهەنگە شمشاڵەکانی قالە مەڕە لەرەسەنترین ئاهەنگی کوردی یە،کە لەکە و ناراوە بەمجۆرە بۆ نەتەوەی کورد پارێز راوەو قالە مەڕەش بە جوانی ئەم هونەرەدەزانێ. قالەمەرە لە ئاوایی کولیجەی سەر بەمەهاباد لە حودودی سالی ١٢٠٧ی هەتاوی لە دایک بووە، ناوی باوکی قالە مەرە (محەمەد)ە قالەمەڕە هەربە منداڵی خوی بە شمشاڵ لێدان گرتووە و فێری ئەو هونەر بووەو هەرکەس لەو ئاهەنگانە

---

١ - چریکەی کوردستان دانراوی حەسەن زیرەک چاپی ١٣٤٥-١٩٦٦ تاران ج ١ - (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

شارەزا پووە خوی داوەتێیےتافیری بووە، تابۆتە ئەم هونەروەرە بەراستیە، کە زۆر ناوی دەرکردوە، وەک ئەوە مام رەحمان عەبدوڵلازادە مامی قالە مەرە و مام برایم مامی قالەمەڕە کەئەوانیش هەر لەکولیجە دانیشتون شمشاڵ ژەن و دەنگ خۆش بون وکاریان کردۆتە سەر قالەمەڕەی برازایان و ئەمیش جوان فێری ئەم هونەرەبووە. قالەمەڕە بۆ رادیو کرماشان، مەریوان، سنە،قەسری شیرین، گورگان، ئیسفەهان، یەزد و رادیو بافەق بانگ کراوە و دەنگ و شمشاڵی خراوەتە سەر شریت و نەوار. هێندێک لەو ئاهە نگانەی کە ئەم هونەرمەندە بە شمشاڵ لیێ داون و لەسەر شریت زەفت کراون ئەمە ناوکانیانە:

کاکە مەم و خاتوزین فۆلکلۆر.

گەلۆ - فۆلکلۆر.

ئایشە گوڵ - فۆلکلۆر، مەقامی "سێوە"ی خۆشخوان.

پیرەهەڵۆ - مەقامی کاوەیس ئاغا.

قەڵای دمدم - فۆلکلۆر، بەیت.

رمبازێن، هەوای بوک گواستنەوە - فۆلکلۆر.

هەوای چۆپی - فۆلکلۆر.

تەیری گەرمێن - فۆلکلۆر.

هەواری ترکانە - فۆلکلۆر، بەیت.

هەوای حەیران - فۆلکلۆر.

خانباجی - فۆلکلۆر.

Dr.Saleh Ebrahimi

لێکۆڵینه وه یه ک: (کرماشان)

فِقْهُ اللُّغةْ

(کرماشان) ئەم ناوە بەم (کرماشان) جۆرە زۆر لە میژەلەناو خەڵکی کرماشاندا بەسەر زارانەوە هەر باوەوتائێستاش هەروا ماوەو لەناو بۆرەپیاوان و خەڵکی ئەو ناوە نـاوە هێمـان نەگۆڕدراوە.

بەڵام (کرمانشاه) یا (کرمانشاهان) تازەخرا وەتە ناو نامیلکەوکتێب، ئەویش لەلایەن پیاوانی حوکومەت و موستەوفیان = حیسا ونوسان =کارمەندانی حیسابداری و فەرد نویسان - ەوە - لەمسەتەی ئەم دوایە.

دیارە ئەمناوە (کرمانشاهیاکرمانشاهان) نەبون کە بەهەڵە لەباتی (کرماشان)کرمانشاهیا کرمانشاهان یان بەسەر ئەم ناوەدا، دابڕیوە.

ناوی ئەم شارە (کرماشان) لەبنەرەتا (کرماچان -کرماجان) ە - واتا: شاری کوردان.[۱]

لەسەرەتای ئیسلامەوە مێژو نوسانی. مسوڵمان ئەوەیان بەشێوەی (قرماسین - قرمیسین) بەپیێ جۆری خوێندنەوەی خۆیان نوسیویا نەکەئە بێ بزانین:

۱ - بەشێوەنوسینی (قرماسین) یا (قرمیسین) « - ین» ی دوای واژەکەهەمان (- ۱ ن)ی ئاخری شێوەی شکڵی «قرماسان» ە - ونیشانەی کۆ: (جەم) ە و (ی) بەرلە (س)ینیش هەمان (۱) یە لەواژەی (قرماس) موعەرەبی (کرماچ)ە،دیارە هیچ وەختێ واژەکە بە شکڵی تاک بەناوی، ناو بۆ ئەم (کرماشان) شارە، بەکار نەبراوە.

۲ - لەشێوەی بەعەرەبی خـوێندنەوەیوا لەبـەرا قسەمـان لێـوە کـرد (ن)ی شێوئـاوا (بەرلەدەنگی (چ) کەلەراستیدا لەبەرا بەئەلفەبەروەکەوە لکاوە و تێکرائەلفی (گن = غونە = لەلوت وکەپۆدا قسەکردن) سازئەدا، لەزا راوەکانی جنوبی خۆرئاوایی ئێران «کوردستان» دا لەسەرەتای ئیسلامەوە بۆئاسان خـوێندنەوە فـرێدراوە. لەگـەڵ ئـەوەشدا ئـەتوانـرا وەکـو

---

۱ - لێکۆڵینەوە: فەرهەنگی نامهای پرندەگان چاپی ۱۳۶۱ی هەتاوی لەبابەت (کرماشان) ەوە نوسراوی موحەقیقی ناو داردوکتور محمد کیوان موکری.

Dr.Saleh Ebrahimi

زاراوەکانی باکوری تر: (شمالی تر)ی ئەم کەوشەنە،واژەگەلی وەکو: «قرمانسین» و «قرمیسین» گۆڕدراو و بەعەرەبی کراوی واژەی (کرمانچان - کرمانجان = کرمانشان) هەبێ، بەڵام ئەم واژانە لەگۆنە زاراوەکانی ناوەندی ئەم مەڵبەندە(ن)ی غوننەی باکوری نییە.

٣- ئەگەر بەهەڵکەوت لەنوسخە بەدەلی (ن)ی غوننەی قەدیمی حەزفکراو دەرکەوێو شکڵی «قرمانسین» و «قرمیسین» ببیندرێ ئەمە ناتوانێ ئەمە بگەینێ کە پاژی یەکەم لەوواژەدا «قرمان یا قرمین» بەعەرەبی کراوی «کرمان» بوبێ، بەڵکو نشانەی ئەوەیە کە پاژی یەکەمین لەوواژەدا «قرمانس یا قرمینس» گۆڕدراوی کرمانج و ئیمالەی ئەویش (کرمینج)ە.

٤- لەبارو بابەتی دەستوری (قەڵب و ئیبدال) ەوە، نەلە زمان و زارا وەکانی کوردیو ئێرانیدا و نەلەواژەگەلی بەعەرەبی کراوا، لەهیچ دەمێدا (ش) ینی ناوەراست بە (س) و (ھ)ی خەتم کراو بە (ن) تەبیدیل نە کراوەو نە گۆڕ دراوە.

آوای (س) لەشکڵی بەعەرەبی کراوی سەرەوەداو (ش) لە بێژەی (کرماشان) دا (چ)ی قەدیمی موتەمایل بە آواکانی (ج و س) ە - واژەی (قرماسین یا قرمیسین) تەنیائەوەی لەدەس دێ بەعەرەبی کراوی شکڵی کرماچانو (کرماجین)ویا کرماجان و کرماجین) بێ، نەک (کرمانشاھ).

ئەبێ بڵێین کە لە کاتی کردنەعەرەبی واژەی کوردی دەنگی (چ) ئەبێتە (ص). وەکو چین صین گەچ جص لەواژەی (صایەن قەلا = شاهێندژ (ص) لەباتی (س) لە عەرەبیدا خوێندراوەتەوە. (سئە = (س . ء . ن) ئام وێستایی: (شاهێن)ەکەلەزمانی فارسیدا بوٚتە (ش[١]).

ئەو میسالانەی سەرەوەنیشان دەری ئەوەیە کەئەگەر (چ) لەواژەی (کرماچ) هەرئەو (چ) - (قرماصین) و (قرمیصین) بوایێ، نەک (قرماسین)و (قرمیسین) بەواتایێ تر عەرەبییەکەی (کرماچ) واژەی (قرماص) بێ، نەک (قرماس).

١- هەر چەن لە روژگاری ماننا کاندا شاهیندژ (سایەنقەلا) ئەوکان بووە،بوٚگە بەسی لای بوٚکان بەیت بەگەیا «بەیت بەگی» و بوٚکان بەغ،بەگ،بی‌بی کەند،بەی کەن،شوێنەواری لای رەحیم خان سەراو،قەڵای ئاغجە یوان،فەرهاد تاشی سماقان،قەلاکچی لای بوٚکان،شێز هەموهی کوردەماد - ەکان بووە - ئەرد لە ئەسلاً ئەرت بووە و بە مانای پێروزە،وەک ئەردەڵان ئەردەشێر یا قورە بەراز لە شار بەرازی فەرماندەی لە شکری خوسرە و پەروێز - گیراوەکە لە ٦٣٣ز-لە ترسی هیراکلیوس روٚم هەڵات و چوەگەنجە: جزن تا شاهین و شار بەراز بگەنە هاواری،یاکو باگوان: شاری خودا،بەغدا،باقوبە: باکوا: شاری خوا،یا شوێنەواری قەبری فەروەرتیش پاشای ماد (٩٥٥-٦٣٣) بەرلەزاین - پەرەی ٤٢ تا ٥٠ ماموٚستای کورد ژمارەی ١٥ بەهاری ١٩٩٢ کاک ئەنور سوڵتانی.

Dr.Saleh Ebrahimi

٥- لەزمانی کوردی و فارسی و لەهەمو زاراوە کانی ئێرانیدا چ لەدەرونی یەک زمانی تایبەتدا چ لە بەرا وردکردنی زا راوە کانی نێزیک بەیەک. گۆڕانی (چ) بە (ج) و (چ) بە (ش) وبەرئاوەژویش زۆر باوەو میسالیشی زۆرە:

دچار (فارسی) تو شیار (کوردی)[1]

کیجا (مازندەرانی): دختر،کچ (ک. چ) (کوردی) دختر،کەنیشک (ک. نی. ش. ک) کوردی:

زەن: ژن (هاوڕیشەی (کەنیز) و (کەنیزەک): خادیمە، جارییە، بەردەیێ کەژن یاکچ بێ.

لوچ / لوش - زاچ / زاج - کاشی / کاچی - چاچ / شاش (ناوی بەروی تاشکەند) - کاچ / کاج - کاش = (= کاشکی) - کچکۆڵ / کەشکۆڵ نەتیژە،کرماچان،کرماجان،کرماشان.

٦- کردنە عەرەبی آوای خلف الحنکی (پشت مەلاشو)ی ئەصەم (کەڕ) ی (ک) بە آوای غلصمی ئەصەمی (ق) لە واژە کانی بەعەرەبی کراوی (قرماسین) و (قرمیسین) لە بەرشۆین دانانێکە (کە)ڕیی قەڵەو - یا دەنگداری پەهلەوی = کوردی، کەبەسەردەوروبەڕی هیجایی،تەک واژەیی خۆیدا بۆوێنە بەسەر (ک)ی ساکینی سەرەتاییدا دای ناوە.

(ڕ)ي قەڵەو مەخرەجی دەنگی بەسراوی (ئینسدادی) (ک)ی بەرەودوا گێراوەتەوە، آوای: (دەنگی) غەیرە تەنینی نێزیک بەدەنگی لەهوی یا غلصمی (ق) بە گوێ ئەوانەیوا قسەیان بەمواژە نەکردوە،گەیاندوەو چون ئەم دەنگەلەئەلفە وبێیی خەتی ئیسلامی فارسی / عەرەبی دا نیشانەیەکی تایبەتی نەبوە (لەئەلف و بێیێ مادی وپەهلەوی و قەدیمی کوردستان و ئێرانیشدا نیشانەی دەنگی نەبوە).

یائەگەر بوبێتیشی لەبیرەوە چوەو ئەویان بەشکڵی مومکینی نێزیک بەو، یەعنی بەوێنەی (ق) نوسیوە: کرماچان (ک. ر. ما. چا. ن) قرماسان (بەر لەئیمالەی ئەلف بە، ی) (ق. ر. ما. سا. ن.) - قرماسین: بە (ر.ی) دەنگدار - (بڕوانە الْهِدِيَّةُ الْحَمِيدِيَةُ فی اَللّغةِ الکوردیةِ، موعجەمی

١- سەرچاوەی بەرو: دوکتور موکری. - کیجا: کیژا، کیژان ناوی کچانە لە کوردیدا (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

کوردی - عەرەبی[١]. (ڕیی) دەنگدار یا قەڵەو بەناوی یەک واحیدی دەنگی سەربەخۆ (فونم) لەزمان و زاراوەکانی خۆرآوا و ناوەندی ئێراندا هەربەو خوێندنەوە، بەڵام بەناوی یەکواحیدی دەنگی دوە می، یافەرعی (وەچەیی) لەحاڵی نوسان دابوە و لەژێر شوێنی آواکانی موصەمیت (بێدەنگ)ی بە سراوی: (ئینسیدادی) دەوروبەری هیجایی خۆی حەرەکەتی: (بزوێنی) دەنگێکی تێکلاو لەخۆیدا بۆ ماقەبل بە وێنەی ژێری سوک یا بۆری سوک (بەپیێ میسال) نەقڵ کردوەولەزمانی فارسی رەسمی ئەدەبی لەبەر ئەوەی بزۆین نەبوەیاوەری نەگرتوە، بزۆینی سوک بۆتەژێر، سەروبۆری مەعمولی.

حەرەکەتی (بزوێنی) دەنگی ڕییێ قەڵەو تەنانەت لە زاراوەگەلێکدا کەلەسەرەتادا بەناوی واحیدی دەنگی سەربەخۆبەکاربراوە لەکاتی تێک هەڵەنگوتنی لەگەڵ دەنگی بە سراوی کەناری و خلف الحنکی (پشت مەلاشوی) ئەصەموکەڕبوتەژێری سوک و لەپاشان بۆتە ژێری مەعمولی و لەبەرانبەریشدا لەکاتی تێک هەڵە نگوتنی دەنگی غلصمی ئەصەم (تەنانەت لەواژەی بە عەرەبی کراو) دا بۆتەسەر.

لە شوێنگەلێ تراکەلەم باسەبەدەرەئەم بزوێنە دەنگییە بۆتە بۆر.

دیاری کردنی قەڵەوبونی (ڵ) و دەنگداربون و قەڵەوبونی (ڕیێ) بەناوی یەک واحیدی دەنگی سەر بەخۆیالە ژێرشوێنی دەوروبەری هیجایی: (بین)ی لە وزەی ئەم توێژانەوە بەدەرەونیازی بەوردەکاری زۆرتر هەیە، هەڵی دەگرین بۆ جێگای لێکۆڵینەوەی خۆی.

بۆ خوێنەرێ کەبییەوێ ئاگاداری لوغەوی (بێژەیی) پەیابکا بەتایبەت لەم مەبەستەی وائێستا قسەمان لێکرد ئەم هەندە توێژانەوە بەسە.

٧- لە نێو ناوەکانی شاروگوندەکانی کوردستانو ئێرانداتائێستاشارێ یاگوندێکی قەدیمی مان نەبیستوە ونەدیوەکەلەدو واژەی وەکو (کرمان) و (شاە) سازدرابێ، دیارە شارێک بەناوی (گیلانشاە ئیسفەهان شا، تەورێزشا - شیرازشا و... نەبیسراوە).

ریوایەتی عەوامانەوبێ بەڵگەکەگۆیا بارامی چاردەمی ساسانی لەرۆژگاری پاشایی براکەی حوکومەتی (کرمان)ی هەبوە و خۆی بە شای (کرمان) یا (کرمانشاە)

---

١ - حَقَّقَهُوَ قَدَّمَ لَهُمَعَ دراساتٍ لُغويةٍ الاستاذالدکتور مکری - مکتبة لبنان. بیروت ١٣٩٥ ه.ق / ١٩٧٥م).

Dr.Saleh Ebrahimi

ناوبردووەولە پاشان بەناوی ئەو شارێک لەو جیگایەدا بەناوی ئەو سازکراوە، جێگای بڕوانییە، هەروەکو ئەوەکەبێ لێکۆڵینە وەوتراوە: شاری میصر، میصرائیمی کوڕی ئیسرائیل و (شام) سامی کوڕی نوح و(تەورێز)یش هارونەرەشیدکە (تەبی) (زیبدەخاتون)ی ژنی لەناوچو ناوی (تەورێز) تەبریز)ی بەسەرابڕا یا(ماداگاسکار) مەلیک ئەصفەرنا وێک‌سازی داوە، یا ڕیشەی لوغەوی (کرمان) لە (گرمان= ژرمـان= ژرمـەن: ئەلمـانی)ئـەبڕیتەوە، کـەهەموبێ کاکڵەوبێ بەڵگەن.

٨ـچون ئەلف‌ونونی ئاخری ناوی (کرماشان)گۆڕدراوی (کرماچان) نیشانەی جەم‌و کۆڵەبابەت ناوی شـاروگـوند زۆرجـارواتـای (جێگـا) ئـەدا، کـاتێ شکـلێ کرمـانشاەلە نامەودەفتەری حوکومەتا لەباتی (کرماشان) نوسراو بەکار برا، بۆقە ڕەبوکردنەوەی شکـڵی پێشوی جاران (ـان)ی بەرو، بەمیشەوەلکێندراو (کرمانشاهان) بوە نـێو بـۆ هـەمو مـەڵبەندی (کرماشان) ئەمەش خۆی بەڵگە یەکی ترەبۆ ڕەسەنی (کرماشان)کەلەباتیان بەهەڵە (کرمانشاە) بەکاربراوە، دیارەڕۆحی زمان‌و واتای واژەکە بۆتەهۆی ئەوە (ـان)ی حەزف کراو، کەنیشانەی جەم و کۆیەو زۆرجارانیش واتای (جێ) ئەدا.

لەراستیدا پەیابونی زاراوەی (کرمانشاهان) خۆی ئەمەئەگـەینێ کـە شکـلێ تـازەی (کرمانشاە) ڕەق ولە سەرزار ناخۆشە وهەمیشە بەرەو شکڵە بەروەکەی بوەولانی کەم(ـان)ی پاشگری مێژینە و مێژویی خۆی پاراستوە.

بەکاربردنی(باختەران) بەواتای شاریاپا ڕێزگەی خۆرآوای ئـێران کـەلەم ڕۆژانـە [1] دالەباتی (کرماشان دابڕاوە، دروست نییە، چونکابێژەی (باختەران) لە (آوێستا) دا «اپاخترە» (ا.پا.خْ. ت. رە) ولەپەهلەویدا(اپاختر) «اباختر» (ا. پا. خ. ت. ر) لەبنەرە تابەواتای باکورەولە آوێستا بە جێگای ئەهریمەن و دیووجێی گەزندەوزیان هێنەر، واتاکراوە.

لەزمانی فارسیدا باوەکو ئەم بێژە لەواژەنامەو فەرهەنگدا بەواتای‌با (کور)ە ـ بـەلاّم هەندێ لە قسەبێژان و نوسەران (تەنانەت لەسەتەی چارەم‌و پێجەمی مانگی) بەهەڵە بەواتای

١ـ مەبەست دوای شورشی ۱۳۵۷ تە تا ۱۳۷۰ یە، کە بەهۆی پێی‌داگرتنی جەنابی ئیسماعیل خان تەتەری ملە سورە، نوێنەری بەرێزی خەڵکێ کرماشان لە مەجلیسی شورای ئیسلامی ئێران دوبارەلە (باختەران دوەبۆوە (کرماشان) شەپۆل.

Dr.Saleh Ebrahimi

(خۆرآوا) وجار جارەش بەواتای (خۆر هەلاّت)بەزاریاندا هاتوەو بە کاریان هێناوە ١ دیارە بە کار بردنی ئەم بێژە بۆواتای (خۆرآوا) لەدەسکردودا تا شـراوی کەسـانێکە ئەزان.

لەزمانی فارسیدا (شەرق) بەواتای «خاوەر» و (خۆراسان = خـورآیـان) ـ لەزمـانی کوردیشا: (خۆرهەلاّت (خ. و. ر. هـلا. ت) = ڕۆژهەلاّت: (ر.و.ژ.ه.لاّ.ت) بەواوی کولۆرو لامی قەڵەو. بەواتای ئەوشوێنەی والە بە یاندا خۆر لەوێوەلەدەم کەل دەرئە کەوێ. و«(غەرب) یش‌یان بەواتای: (خۆرپەران)و (خۆربر) ولە کوردیش دا بە واتای (خۆرآوا) (خ.ۆ.ر.آ.وا) یا (ڕۆژآوا) (رۆ. ژ.آ.وا) بەواوی کولۆر. ئەوجێگەی وا خۆرورۆژلەدەم کەل لەوێوەآوائە بێ. ئەڵێن: فەخرەدین ئەسعەدگورگانی شاعیری سەتەی پێنجەمی مانگی لە داستـانو چـریکەی (ویس و رامین) داکەلە ساڵە کانی ۴۴۶ی کۆچی مانگیدالەزمانی پەهلەوی: (کوردی)یەوە کردویەتە نەزمی فارسی آوائەڵێ:

زبان پهلوی هرکوشنا سد + (خراسان) آن بودکزوی (خورآمد «خورآسد» پـهلوی باشد» خورآید» عراق و فارس را (خور) زو (برآید) + «خورآسان» رابودمعنی خورآیان + کجاازوی «خورآید» سوی ایران (١) ٢.

واژەی باختەر بەواتای (باکور) باواژەی (باختەر) کە شکڵی دێـرینەتری (بـەلخ) لە (ویندیداد ی آوێستا: بخذی (ب. خ. ذی) هاتوە وتێکلاّو بوەوئەشگونجێ بوبێتە جێگـای واتای زێدونەقیزی ئەوە. ـ ولاّتی (باختەریان) کەناوەندی ئەوێ (باختەر) یا (بەلخ) بوەلە با شوری (جنوبی) ـ سەغدیان) کە ناوەندی ئەوە (سەغد) یا (سەمەرقەندوبوخارا)ی ئێستابوە.

وواقـیع بـوەوواێـەزانـرێ (هـەروە کـولەلۆغەت نـامەی دیـخودایشـدا ئیشـارەبەم مەتڵەبە کراوە. ئیختیلافێ کە لەواتای (باختەران) ڕوی داوەلەبـاختەریان (بـەلخ) بـوبێ. کـە خەڵک لەجیرانەتی جنوبی ئەوێ، ئەوێ‌یان بە (باکور = شیمال) و هاوساکانی شیمالیش ـ بە (جنوب باشور) و جیرانە کانی لای خۆرآوایش ـ بە (شـەرق = خـۆرهەلاّت، تـاوهەلاّت)

---

١ - فەرهەنگی فارسی نوسراوی دوکتور محەمەدموکری تاران ١٣٣٣ی کۆچی هەتاوی چاپی تەهوری.
٢ - (١) ویس ورامین، تاران ١٣٥٧، پەرەی: ١٧١، فەسڵی ٤٨، ئەبیاتی ٢ - ٤.

Dr.Saleh Ebrahimi

وئەوانەش‌وا لەلای خۆرهەلاّتی یەوەبون ئەویّ یان بە (مەغریب = خۆرآوا = رۆژآوا) نـاو بـردبیّ. هـەرجـۆر بـوبیّ نـە (بـاختەر) لەواژەنـامەدا بـەواتـای (غـەرب = خـۆرآوا) هاتوەونەسەرزەوینێکیش بەناو: (باختەران) (باختەریان)، (باکتەریان)، (بەلخ)، (بـخذی) و (باختەر) لە خۆرآوای ئێرانداهەبوە. لانی کەم تائەم سەردەمەی وائێمەی تـێدائـەژین هـیچ کەسێک لەمێژوزانان و جوغرافیادانانەکان آگایان لە نێوێکی وا نەبوە بۆبی، نەیان هێناوەتەسەر کاغەزو قسەیان لیّ نەکردوە (٣) لەسەرانسەری مەڵبەندی (کرماشان)دا بـەوهەموەحەشیمە تەوەکەزیاتر لەیەک میلوین و نیو خەڵکی ئەوناوەناوە. بێژەی (کرماشاه) نەبیسراوە، ئـەم هەڵەیەلە سوێنگەی قەڵەم بەدەسانی کاربەدەسی حوکومەتی لەهەندەرانەوە ئەم ناوە: (کرمانشاه) یان لە نوسینەکانی خۆیانداولە دەفتەری رەسمی‌دا بەسەر (کرماشان) دابڕیوە، ئەم جۆرەهەڵە یانەلە ناوقە باڵەوکۆلکەی کۆنەدەفتەرا ندازۆرە.

هیوا دارین تا بلاّو کردنەوەی لێکۆڵینەیەکی وردتر لەباتی ناوی (کرماشان) برایانی ئیماندا روخۆبە بەرپرسیا رزان کەحەزلە بێژەی (شا)[١] ناکەن، بێژەی دەسکردودا تا شراوی (کرمانشاه) یا ناوی نامۆترنەخەنەسەرزاران‌و بکۆشن بێژەی رەسەنی (کرمـاشان): شـاری کرماجان ـ کرماشان، وەک لەناو خـەڵکدابـاوە وبـەدرێژانـی مـێژوهەروابـەسەر زارانـدا ماوەونەفەوتاوە، نەی فەوتێنن، لەباتی ئەم واژە رەسەنە واژەی نارەسەن مەچەقێنن.

لە شیعرو هەڵبەستی کۆنی کرماشانی وئەونـاوەناوە،شـارو ئەیـالەتی کرمـاشان لەهـە موشوێنکدا بەبێژەی (کرماشان)و کرماشانی بەکاربراوەوتەنانەت بۆوێنە جارێکیش بـێژەی فارسی بەقەڵەم نوسراوی (کرمانشاه) و (کرمانشاهی) بەکارنەبراوەوبەزارو زمـانی کـوردە کرماشانی‌یەکدا نەها تووەورانە براوە.

---

١ ـ دیارە هەمو دەزانین واژەی شا لە شاسیم، شارییّ، شاچرا، بەواتای گەورەیە و واتای نەحسی نییە و لە تەک شازاڵمە کان جیایە (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

بڕواننە ئەم شیعرا نە کەلە ساڵی ١٣٢٩ی کۆچی هەتاوی [١] بۆوێنە:

ڕێکــی کرمـاشان گـولٚ وگـوڵدەستە   بــویشنە دوســە کـەم غـەریبی بـەسە
هـــەرکەس بـــپرسی نۆونیشـــانم   مـن بـەد بـەختە کـەی نـۆ کرمـاشانم
حەیف‌وە کرمــاشان چــاڵە زەمــینە   بـێستون خــاسە جــێگەی شــیرینە
کرمــاشان مــەچیم بـێستون رامــە   قەتڵگــای فەرهــاد شــۆ مەنزڵگـامە
کرمـــاشانیکم، وەدیـــل گیریـــامە   وە حــوکم دۆســم زنــجیر کریـامە
خـۆم کرمـاشانی دۆسـم قـەسری یـە   خــاتر خــوای بـیمە، تـەقسیرم نـییە
خــۆم کرمـاشانی زوانـە کـەم چـەفتە   داوای ئـەو مـە کـەم قـیسمەتم نـەفتە

(٣) ئەوە کە پەرەدراوە بەواتای (شیماڵ)و واتای (ڕەخی چەپ) یشی گرتۆتەوە کەجار جارەواتای:

(مەغریب = خـۆرآوا) یشـی خسـتۆتە بیرومێشکەوەلەزمـان و شـیعری عـەرەبیشدا هەیەوئەمەش لێرەوە سەرچاوی گرتوە کە ماڵە خودا: (کابە) ڕو لە خۆر هەلاٚتە، لەسەرەتاوە لای دەسەچەپی کە سێک کە ڕو لە خۆرهەلاٚت بوە (شیماڵ = باکور) یان پیٚ وتوە کەتەرەف‌و ڕەخی ئەستێرەی قوتبی یاجەدی: (ئەستێرەی پەسینی بەنات نەعش صُغْری: دُبّ اصغر) چکوڵە و تائەندازە یەک بەقوتبی شیماڵ = باگورەوەلکاوە): و بای شیمالیش بە (بایەک) و تراوە لە نێوان جێگای خۆر هەلاٚت وو هەفتورە نگ‌ی چکوڵە: (بنـات نـەعش صـغری یـا دبّ اصـغر) و هەروەهاش کە پێشینان فەرمویانە: جێگا هاتنی ئەوبایەلەدەم خۆر هەلاٚتەوەبوە تا مـەسقەتی نەسرتائیر). کەچی کاتیٚ قسەلە (چار رەخ = جِهات اربعە) ئە کرییٚ نەلەزوانیی عەرەبی نەلەزمان کوردیٚو نەلەزمانی فارسیدا (مەغریب = خۆرآوا)ی هیچ گوندو شارووڵات و قارەک دابە شماڵی ئەوانە ناوتریٚ ونەشوتراوە. دیارەلەهیچ زاراوەیـەکـیشدا لەبـاتی دنیـای خـۆرآوا = مەغریب زەمین،دنیای شیماڵ = باکور) بەکارنەبراوەوئێستایش کەس بەکاری نابا.

---

١ - (ر.ک. گۆرانی یاتەرانەهای کوردی نوسراوو گردوکۆی دوکتور محەمەد موکری، تاران، کتێبخانەی دانیش، تیر = پوش پەڕ (پەران)ی ١٣٢٩ی کۆچی هەتاوی.

Dr.Saleh Ebrahimi

بەم جۆرەزانرا کە (باختەر = شیمال = باکور) نابێ بۆ ئەولایە، کەلەبـابەت (جهـات ئەربەعە = چار رەخ) «مەغریب = خۆرآوا = رۆژآوا یا باکورو باشور) دیاری ئەکا بە کار ببرێ. لەمەوەبەجوانی دەرکەوت کەبە کار هێنانی زاراوەی وەکو: (دنیای باختەرو تەمەدونو فەرهەنگ باختەرو باختەرناس، (لەراست - خاوەرناس) و شتانی تری وادا دروست نییە و لەسەرزار ناحۆشەو نارەسەن وداتاشراوە

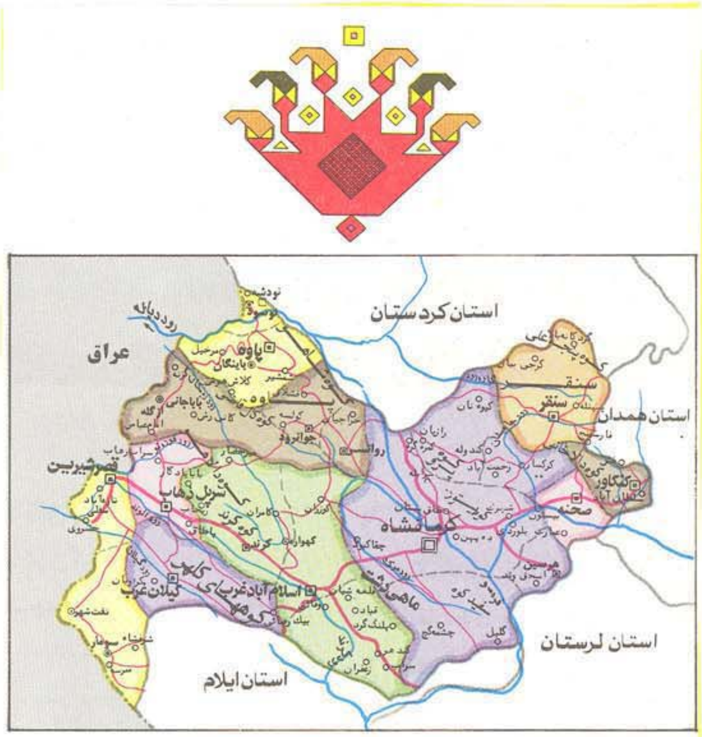

---

١ - بروانە لێکۆڵینەوە: سەرەتای فەرهەنگی نامهای پرندەگان چاپی ١٣٦١ی هـاوی لە بـابەت (کرمـاشان) دوە نوسراوی موحەقیقی ناوداری کورد دوکتور محەمەد کەیوان موکری (شە پۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

بەناوی خوای بەخشەرودلاْواود لۆڤان

هۆنەری زانای ناودار مەلامستەفا بێسارانی ١٠٥٢ - ١١١٣ی مانگی

ئەو یاوەران و یارانەی زمان و دەس و قەڵەم لەبارانەی تۆزو گەردیان لە بەژنو باڵاو ڕۆی مێژوی شێعری پێشویان تەکاندوە و پارچەی ئاورێشم و خارا و ئاڵ و واڵای زەردو زانایانە، خاڵ و میلیان ڕشتوە و سورمەیان لە چاوی کێشاوەو داوی پڕکەزی و پۆڕی ئاڵۆزاویان دانەدانە، بە دەم شانەدا هێناوەو لە پرچی ئاورێشمیو لولی، چەند پەڵکەیان هۆندۆتەوە، لەمەڕ شیعری زاراوە کوردی، کەلە بەرشانازی بە بێسارانی‌یان ناوبردوە وایان بۆگێراوینە تەوە:

شاعیرو زانای ناودار مەولانا مەلامەستەفا بێسارانی لەبەر ئەوەی زۆر هۆگرو ئەویندارى ئاوایی بێسارانی، جێگای لە دایك بونی خۆی بووە، بێسارانی کردۆتە نازناوبۆشیعروتنی خۆی و ئەمەیش لەفەرمودەی ڕەسولی‌خوا سە رچاوەی گرتووە کە فەرمویەتی :«حب‌الوطن من‌الایمان» نیشتمان ویستی نیشانەی بڕواوئیمانە.

هۆنەری زانای ناودار بێسارانی شیعرەکانی زیاتر بە زاراوەی کوردی گۆرانی واتە (هەورامانی) یەو زۆر بەیشیان غە زل و غە رامین، بە لاْم لە سۆنگەی دڵو دەرون پاکی و چاکی‌و صەفای باتنەوە لە عەشق و ئەوینی مەجازی یەوە، دەگاتە عەشقی پاکی حەقیقی و خودایی بۆۆینە کە فەرمویەتی:

ئێمەیچ پەروانەی شەم‌شناسانیم پەرو باڵ‌سوفتەی دین خاصانیم
میللەت پاك‌دین، پێغەمبە رانیم نەك جە تایفەی کەم نەزەرانیم
بنمانە جەمین، نور پاکتەن ئەرتۆ پاکەنی، جەکێ باکتەن

واتا:ئێمەیش لەو جۆرە پەپولە شەم ومۆم ناسانەین،پەپولەگەلێ کە ئەویندارى شەمن،وە ئەوەندە بەدەوریدا خول ئەخۆن تا خۆیان دە کەنە قوربانی. ئێمە لەو ئەویندارانە نین، کە بیرکورتن و بە دوی هەواو هەوەسد ان ئێمە دڵ ودەرون براوانی بەراستین. ئەوینی ئێمە

Dr.Saleh Ebrahimi

دین‌و ئایینی پاك و بێخەوشی پێغەمبەرانە کە لەبان هەمویانەوە دینی پێغەمبەری ئیسلامە (د - خ) کە ئایینی خواناسی‌و عەشق و ئەوینی حەق پەرستانە، ئەی ئەویندار! روی واقیعی خۆت بنۆینە کە ئەگەر عەشقی بە راستی‌و خودایت هەبێ،نوری نێوچاوانت شایەدی ئەون،کەلەسافی و پاکی تۆقسەدەکەن، **دیارە ئەوەی پاکە لەم ولەوی چ باکە.**

لەم جۆرە شیعرانە و هۆنەی دیکەیش وێنەی ئەمانە، جوان دەردەکەوێ کەبێسارانی دارای بیروئەندێشەی وردوجوانی عیرفانی واتە (ناسەوەری) وفەلسەفەی ئیسلامیە، پاکی، داوین پاکی، راستی، دروستی بە مەرجی‌هێیم و بنەرەتی تەرەقی رۆحی و پاکی دڵ‌و دەرون دادەنێ.

ئەگەر برێك ورد بڕوانین، باش بۆمان دەردەکەوێ کە هۆنەری عارفی رەببانی مەولانا بێسارانی چەن جوان رازی ئەم ئایەتەی (إِنَّ الّدینَ عِنْدَ اللّٰهِ الاْسلاٰمُ) ی‌چەن بە جوانی لەو برەشیعرەدا دەرخستووە، چونکامەبەست لە(پاکدین پێغمە مبەران) دینێکی‌پاکە کە دینی ئیسلامە و دینی بێخەوشی نێودینی هەموپێغمەمبەرانە، هە رچەندە یشگونجێ مەبەست لەواژەی پاک لە شیعرەکەدا واتای گشت وعموم بێت یانی دینی گشت پێغمەمبەران.

مەولانا بێسارانی وتێ روانینی بۆباری کۆمەلایەتی

زانای بلیمەت بێسارانی لە پارچە شیعری (خەزانی‌زار)مەبەستی زوردارو بێ‌زۆر و چەوسێنەرو چەوساوە، زاڵم ومەزڵومی زۆر ژیرانە و پڕبیرانە مەترح کردوە و باسی دەسەلاتداروبێ دەسەلاتی لە کۆڕوکۆمەڵدا کردوەو لێکیداوەتەوەو هاودەنگی و هاودەردی خۆی بۆ مەزڵوم و چەوساوەکان لەراست زۆرداراندا دەربڕیوەو کە وتۆتە بیرو ئەیدێشەی لابردنی زوڵم و زۆروێژی لەسەر مەزڵومان کەبە شیعر فەرمویەتی:

ئـــارۆوێـــنەی وێـــم دیـــم (خـــەزانـــی‌زار)
بـــەندبێ بـــەزامـــەت جەوروجەفـــای خـــار
ئـــەو جـــەدەردێ وێش بـــێ مـــەدارابـــێ
خـــار چـــەنگێ زامـــەت لێش‌و یـــارا بـــێ

Dr.Saleh Ebrahimi

بــــەزار زارەوە، هــــەرۆیش مەشــــانا

جــــەزامــــەتێ خــــار دوریش مەنمــــانا

خار شـەرمش نـەكـەرد جـەرەنگی زەردش

تــا بــە جەفـاو جـەور سـەد پـارە كـەردش

(راســتەن) جــەو هــەركۆ دەردە دارایٚ بـۆ

زەدەی زامــێ ســەخت نـێشی خــاریٚ بـۆ

ئــەویچ چــون جـەستەی مـن دەردەدار بـۆ

یــابەی تــەور زەدەی زامــەتێ خــار بــۆ

واتای واژە سەختەكان وێنە: وەكو خەزانێ زار: گـەڵای زەردی پـاییزی. زامـەت: زەحمەت. بێ مەدارا: بێ تاقەت. خار: درِك: چەنگ: چنگ، چنگانە. لێش و یارابێ: لیێ هەڵ پێكابو. زار: زار، بەناڵەیەكی دڵ تەزینەوە. مەشانا: رای ئەوەشاند، پەلە قاژەی دەكرد، دوریش مەنمانا: ئەی ویست دور بكەوێتەوە. پارە: لەت. كەردش: كردی. جەهەركۆ: لە هەر شوینێ. نێش: چز، نوك. بەی تەور: بەمجۆرە. زامەت: زەحمەت. دەردی سەر. ئارۆ: ئەمرۆ.

ژیانی بێسارانی:

ساڵی لە دایك بونی بێسارانی زۆر روناك نییە، هەروەك بیرورا سەبارەت بە ناوی باوكی بێسارانی جیاوازی هەیە.

زانای ناودار (علاءالّدین سجّادی) لە مێژوی ئەدەبی كوردیدا نوسیویەتی ناوی باوكی بێسارانی ئەحمەدە ولە ١٠٥٢ی مانگی لەدایك بووە و لە ١١١٣ی مانگی وەفـاتی كـردوە. نوسەری پەراوەی (پیرشالیار) دەڵێ: باوكی بێسارانی ناوی مەلا ئەحمەد بن مەلا مەحمودە ولە ١٦٥٠ی ز، لە دایك بووەو لە ١٧٠٦ی زاینیدا وەفاتی كردوە، لە كۆواری گەلاوێژ بەزمانی كوردی چاپی بەغدا نوسراوە كە لە ١٧٦٠ی زاینی وەفاتی كردوە.

زانای ناودار (سیّدمحمّد طاهر هاشمی) خوالێخوشبو، لە یـاد داشـتەكـانی خـۆیدا نوسیویەتی: بنە ماڵەی (قاضی جوانرۆ) كە ئێستاش «مەلاعەلی فـەخری» جـوانـرۆیی قـازی

Dr.Saleh Ebrahimi

جوانرۆیە،وە مەلا ئەحمەد فەخری لە بنە چەکەی مەلا مستەفا بێسارانین، لەو بنە ماڵە زانای ناودار: «مەلا محمد - ی قاضی» جوانرۆیی،کە تا ساڵی ١٢٩٠ی مانگی لەژیاندا بووە، خۆی لە بنەماڵەی «مەلامستە فابێسارانی» زانیوەو نەسب نامەی خۆیشیان بەمجۆرەی خوارەوە نوسیوە.

نەسب نامەی بنە ماڵەی بێساران:

مەلا محمّد - ی قاضی» کوڕی مەلا محمود، کوڕی مەلا مەهدی، کوڕی مەلا هادی، کوڕی مەلاقاسم، کوڕی مەلا مستەفا بێسارانی، کوڕی مەلا «قطب‌الدین» عەرەب، کوڕی مەلا «شمس‌الدین»ە - مەلا «محمد - ی قاضی» کە تا ١٢٩٠ی مانگی «قاضی» جوانرۆ بووە، مەلا مستەفای بێسانی بە باپیرەی گەورەی خۆی ژماردوەو ناوی باوکی مەلا مستەفای بێسارانی بە (ملا قطب‌الدین عرب بن ملاشمس الدین» داناوە، لێرەوە ئەتوانین بڵێین: مەلا مستەفا بێسارانی تا حودودی ١٠٩٠ی مانگی ژیاوە.

نوسراوەکانی خوالێخوشبو (سیدطاهر هاشمی) سێ مە بەستمان بۆرون دە کاتەوە: ١ - ناوی راست و دروستی باوکی مەلا مستەفای بێسارانی بە نوسراوەی کەسێ وەک «مەلا محەمەد - ی قازی» کە خۆی لە بنە چەکەی ئەو بووە.

٢ - دەورانی ژیانی مەلا مستەفای بێسارانی.

٣- نادروستی قسەی کە سانێ کەرایانگەیاندوە، کە بێسارانی منداڵی نەبووە و ژنی نەهێناوە. هەروەک دەرکەوت مەلا مستەفای بێسارانی کوڕی مەلا «قطب‌الدین» عەرەب بن مەلا «شمس الدین» و لە ئاوایی بێساران لە ئاوایەکانی ژاوەرۆ - ی کوردستان یانزە فرسەخی جنوبی غەربی شاری سنە لە ١٠٥٢ی مانگی و ١٦٤١ی زاینی لەدایک بووەو لە سەرەتاوە هەرلە بێساران دەسی کردوە بە خوێندنو لە پاشان وەکو هەمو مەلا و فەقێی نێو کوردەواری بۆ فێربونی عیلمو زانین بەفێرگە کانداگەراوە، لە فێرگەی گوندەکانی ئەو ناوە ناوە و لە هەورامان و لە حوجرەی فەقێیانی «پایگەلان» و «نۆدشە» زانست و زانین و عیلمی خوێندوە و سەرەنجام لەشاری سنە مەعارفی ئیسلامی سەردەمی خۆی تەواو کردوەو ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووەو گەراوەتەوە بۆ بێساران، خەریکی تەدریس و کشت و کاڵ و پەند دادانی

موسوڵمانانی ئەو ناوە ناوە بووەو شیعریشی و تووە.

هەندێ رایان گەیاندوە کە بێسارانی لای عەللامەی ناودار مەلاقاسم پایگەلانی دەرسی خوێندوە، بەڵام ئەمە راست نییە چونکا حاجی مەلا قاسم لە سەتەی سیانزە هەمی کۆچیدا ژیاوە.

زانایی بێسارانی لە عیلمی ئوصولی (فیقە) و فەلسە فەی ئیسلامیدا

مەلا مستەفای بێسارانی لە زانستی ئوصولی (فیقە) ئیسلامی و زانستی فەلسەفەو کەلامدا، زۆر شارەزا و زانا بووە. زۆر بەی مەلاکانی هاوکاتی ئەو، وەئەوانەی بەدوای ئەودا هاتون بێسارانیان بە زانایەکی بە دەسەڵات لە زانستی ئوصولی (فیقە)و فەلسەفە وکەلا مدا، زانیوەو بە تایبەت **حەکیم مەولەوی کورد**، بێسارانی بە زانایی بالأدەست داناوەو لەویش شوێنی وەرگرتووە.

بێسارانی زانایەکی پایە بەرز و تەرزوە زۆریش شۆخ و قسەخۆش بووە. بێسارانی زۆر دەم بە پێکەنین و روگە ش‌بووە، هەروەک لە هۆنراوەکانی دەر دەکەوێ، خاوەن بیرورایی، سەر بەخۆ بووە و فیکرێکی وردو قووڵ، دڵێکی ناسک و هەستێکی بە تینی بووە.

عیرفان و خواناسی لە شیعری بێسارانیدا

بێسارانی شێعری عیرفانی و خواناسی زۆرە، بۆ وێنە لە پەرەی ١و ٢ی ئەم و تارەدا چەند شیعرمان لێکدایەوە، هەروا یەکێکی دیکە لە غەزەلە عیرفانیە هەرە جوان و دڵ نشینەکانی بێسارانی ئەم غەزەلەیە کە پێشکە شتانی دەکەمکە بە ناوی (**تەرسا بەردەنم**) ناودارە:

تەرسا بەردەنم ... راسەن سوجدەی دەیر تەرسا بەردەنم
مەی نە پای مەمبەر مەسجد وەردەنم تەجدیدێ مەزهەب عیسا کەردەنم
فەتوای بەرهەمەن گرتەنم نە گوش دینم‌دان جەلای دینێ مەی فروش
کردەنم نەدوش خەرقەی رەهبانان کێشانم جاروی دەورێ بتخانان
ئانە گشت جە وەخت نادانیم بیەن فەسڵێ (سەرمەستی) و جوانیم بیەن
ئیسەها جە گشت پەشیمانیم بەرد فەسڵێ پیریمەن جوانیم ویەرد